

सैद्धीय शेती, प्रमाणिकरण व बाजार व्यवस्थापन

महाराष्ट्र ऑर्गॅनिक फार्मिंग फेडरेशन, पुणे (मॉफ)

१०३८/११, बालाजी निवास, फ्लॅट नं. ५, कॉसमॉस बँक लेन,
दीप बंगला चौक, मॉडेल कॉलनी, पुणे - ४११ ०१६
फोन नं. (०२०) २५६५९०९० / ३२९०७३०२

Email :- moffpune@gmail.com,

Website :- www.moffindia.com , www.moffindia.org

आणि

ऑर्गॅनिक फार्मिंग असोसिएशन ऑफ इंडिया

जी-८ , ब्रिटोज अपार्टमेंट, नवीन म्हापसा क्लीनिक जवळ

म्हापसा - ४०३ ५०७ , गोवा (इंडिया), फोन नं. (०८३२) २२५५९१३

Email :- myofai@gmail.com, Website :- www.ofai.org

महाराष्ट्र ऑर्गॉनिक फार्मिंग फेडरेशन, पुणे (मॉफ)

१. राज्यस्तरीय सेंद्रीय शेती संस्था :-

- शेतकरी
- व्यापारी
- निसर्ग प्रेमी
- स्वयंसेवी संस्था
- ग्राहक

सेंट्रीय शेती, प्रमाणिकरण व बाजारव्यवस्थापन

अ.क्र	विषय	पान क्र.
१	मॉफची उद्दिष्टे, उपक्रम	५
२	सेंट्रीय शेती :-	
	१. सेंट्रीय शेती व अन्नसेवन कशासाठी	१६
	२. सेंट्रीय शेतीमाल बाजारपेठ - माहिती	१७
३	सेंट्रीय शेती प्रमाणिकरण	
	१. सेंट्रीय शेतीबाबत परिस्थिती	२१
	२. अपेडा मान्यताप्राप्त प्रमाणिकरण पध्दती	२३
	३. पी.जी.एस. पध्दती - वैशिष्ट्ये	३१
	४. पी.जी.एस इंडिया कॉन्सील मान्यताप्राप्त संस्था	३२
	५. अपेडा पुरस्कृत सेंट्रीय प्रमाणिकरण पध्दतीमधील दोष	३३
	६. शेतक-यांनी पी.जी.एस. प्रमाणिकरण कसे करावे	३४
	७. सेंट्रीय उत्पादन - राष्ट्रीय प्रमाणके	४३
	८. पी.जी.एस. प्रमाणपत्र व लेबल	४८
४	सेंट्रीय बाजार व्यवस्थापन	
	१. शेतीमालाचे सध्याचे बाजार व्यवस्थापन	५०
	२. प्रस्तावीत बाजार व्यवस्थापन - तीन प्रस्ताव	५१
	३. शेतक-यांची उत्पादक कंपनी (फार्मर्स प्रोड्यूसर्स कंपनी)	५२
	४. कंपनीची रचना , कार्यप्रणाली उपक्रम	५३
	५. प्रगत देशात सेंट्रीय क्षेत्र व मालाची मागणी वाढण्याची कारणे	५८

	६. ग्राहकांना काय हवे ?	५९
	७. सेंद्रीय शेतीमाल विक्रीसाठी योग्य रथळे	६०
	८. भारतीय ग्राहकांची परसंती / मागणी - प्राधान्य	६१
	९. ग्राहकाच्या खरेदी निर्णयाची प्राधान्यक्रम	६२
	१०. सेंद्रीय शेती वाढीसाठी काय केले पाहिजे ?	६३
	११. रासायनिक शेती उत्पादीत अन्नाचे दुष्परिणाम	६४
	१२. भारतात सेंद्रीय शेती का वाढत नाही ?	६६
	१३. विविध सेंद्रीय व असेंद्रीय भाज्यातील पोषणमूल्ये	६७
	१४. रासायनिक शेतीमुळे भाज्यातील सूक्ष्म घटकावर परिणाम	६८
	१५. बाजारातील असेंद्रीय अन्नातील रसायनाचे आरोग्यावरील दुष्परिणाम	६९
	१६. सेंद्रीय व असेंद्रीय अन्न पदार्थातील फरक	७२
	१७. सेंद्रीय शेतीविषयी नेहमी विचारले जाणारे प्रश्न (FAQs)	७४
	१. सेंद्रीय अन्न व भाजीपाला तुलनेने चमकदार व आकर्षक का दिसत नाही ?	
	२. सेंद्रीय शेती / अन्न हे तात्पुरते खूळ / फॅड आहे काय ?	
	३. सेंद्रीय शेतीमुळे उत्पादन कमी होवून अन्नसुरक्षेचा प्रश्न निर्माण होणार नाही काय ?	
	४. मला सेंद्रीय अन्न हवे पण मर्यादीतच मिळते त्यावर उपाय काय ?	
	५. सेंद्रीय अन्नपदार्थ इतरापेक्षा महाग का ?	
	६. सेंद्रीय शेतीमाल ओळखावा कसा ?	
	७. सेंद्रीय म्हणजे “ रसायनमुक्त” शेतीमाल असे समजावे का ?	
	८. आम्ही इतके वर्षे रासायनिक अन्न खात आहोत, काहीच त्रास होत नाही, मग सेंद्रीय अन्न खाण्यास का सुरुवात करावी ?	
५	सेंद्रीय शेती माल विक्रेत्यांची यादी	८०

मॉफची उद्दिष्टे

- सर्वसामान्य शेतक-यांपर्यंत शाश्वत शेती / सेंद्रीय शेती तंत्रज्ञान पोहचविणे
- शेतक-यांना कमी खर्चाची, बिनकर्जाची व शाश्वत उत्पन्न देणारी पीक लागवड पध्दती शिकवून आत्महत्या पासून परावृत्त करणे
- शेतीमाल मूल्यवृद्धी व प्रक्रिया उद्योगास चालना देणे.
- शेतक-यांसाठी सुलभ व परवडणाऱ्या “पी.जी.एस.” सेंद्रीय शेती प्रमाणिकरण पध्दतीचा प्रचार करणे.
- सेंद्रीय शेतीमालासाठी योग्य बाजारपेठ मिळवून देण्यासाठी समन्वयकाची भूमिका बजावणे.
- सेंद्रीय शेतीमाल उत्पादक शेतकरी ते ग्राहक सरळ साखळी निर्माण करणे
- सेंद्रीय शेतीत महिलांचा सहभाग वाढवून त्यांना स्वावलंबी करणे
- विषमुक्त सेंद्रीय अन्न सेवनाबद्दल ग्राहक वर्गात जनजागृती व प्रबोधन करणे
- सेंद्रीय शेती प्रशिक्षणे, कार्यशाळा, चर्चासत्रे, शिबीरे, अभ्यासदौरे, मेळावे आयोजित करणे
- सेंद्रीय शेतकरी, तंत्रज्ञान, संशोधन, प्रयोग, यशोगाथा, अनुभव यांची समग्र नोंद ठेवणे (Documentation)
- प्रसिध्दी साहित्य (सी.डी, पुस्तके, घोषवाक्ये, घडीपत्रिका इ.) तयार करणे.

मॉफचे सहकारी

- अन्न व कृषि संघटना, संयुक्त राष्ट्रसंघ (FAO-UN)
- आंतरराष्ट्रीय शाश्वत शेती संस्था, पुणे (IISA)
- इंटरनॅशनल कॉम्पिटन्स सेंटर फॉर ऑर्गॅनिक अॅग्रीकल्चर, बेंगलोर (ICCOA)
- जीन कॅपेन, नवी दिल्ली
- रिसर्च फाउंडेशन फॉर सायन्स, टेक्नॉलॉजी अॅन्ड इकॉलॉजी, नवी दिल्ली
- सेंटर फॉर एव्हिरॉनमेंट एज्युकेशन, नवी दिल्ली (CEE)
- दी कन्व्हेनंट सेंटर फॉर डेव्हलपमेंट, नवी दिल्ली (CCD)
- डिपार्टमेंट ऑफ बायोटेक्नॉलॉजी, नवी दिल्ली (DBT)
- ऑर्गॅनिक फार्मिंग असोसिएशन ऑफ इंडिया, गोवा (OFAI)
- नॅशनल सेंटर ऑफ ऑर्गॅनिक फार्मिंग, गाझीयाबाद (उत्तर प्रदेश) -NCOF
- अलायन्स फॉर सस्टेनेबल अॅन्ड होलीस्टिक अॅग्रीकल्चर, नवी दिल्ली -ASHA
- कृषि आयुक्त, कृषि विभाग, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
- कृषि विद्यापीठे - राहुरी ,अकोला, परभणी व दापोली
- इतर संस्था - मिटकॉन, अफार्म, नोका, ग्रामपरिवर्तन, पाणीपंचायत, वोफा, हमारा बीज अभियान, कृषि विज्ञान केंद्र इत्यादी

प्रमुख उपक्रम

- सेंद्रीय शेती शाळा, मॉडेल फार्म, प्रात्यक्षिक
- प्रशिक्षण
 १. मृद संधारण व मूलस्थानी जलसंवर्धन
 २. विज्ञानाधारीत सेंद्रीय पीक लागवड पध्दत
 ३. पीकपोषण, कीड, रोग व तण व्यवस्थापन
 ४. सेंद्रीय प्रमाणिकरण (पी.जी. एस. पध्दती)
 ५. सेंद्रीय शेतीमाल मूल्यवृद्धी व प्रक्रिया पध्दती
 ६. बाजारपेठ
 ७. सेंद्रीय शेती नोंदी
- तांत्रिक मार्गदर्शन (निविष्ठा उत्पादन, विक्री व्यवस्थापन)
- शेतक-यांची उत्पादक कंपनी (फार्मर्स प्रोड्यूसर कंपनी)
- अभ्यासदौरे
- बियाणे बँक
- स्वावलंबी गाव निर्मिती प्रकल्प
- सेंद्रीय शेती अनुभव, प्रयोग, यशोगाथा, संशोधन इ. नोंदी (Documentation)
- सेंद्रीय माहिती साहित्य - पुस्तके, सी.डी, माहितीपत्रके, घडीपत्रिका इ.
- सेंद्रीय मेळावे, चर्चा सत्रे, मंडी बाजार, प्रदर्शने, कार्यशाळा इ.
- इतर - इतर स्वयंसेवी संस्थांना सहकार्य, राज्य सेंद्रीय शेती धोरण समितीत पुढाकार, जी.एम विरोधी चळवळीत सहभाव, बचत गट, महिला सक्षमीकरण इत्यादी.

ACHIEVEMENTS OF THE MISSION

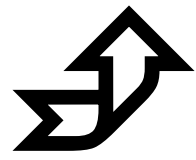

सेंद्रीय शेती

सैद्धीय शेती व अन्नसेवन कशासाठी

१. कुटूंबाच्या स्वास्थ्यासाठी (Family health)
२. पुढील पिढीच्या आरोग्यासाठी (Future Generation)
३. जमिनीच्या आरोग्य वृद्धीसाठी (Land Health)
४. पाणी प्रदूषण रोखण्यासाठी (Water Pollution)
५. पर्यावरण प्रदूषण रोखण्यासाठी (Environment)
६. जैववैविध्य संवर्धनासाठी (Biodiversity Conservation)
७. शेतक-यांच्या समृद्धीसाठी (Well – being of farmers)
८. अन्नदात्या शेतक-यांचे ऋण फेडण्यासाठी (Felicitation of Son of Mother Earth)
९. सैद्धीय पदार्थ केवळ पदार्थ नव्हेत, तर संकल्पना (Not just commodity,
but ideology)

सॅद्रीय शेतीमाल बाजारपेठ

प्रमुख बाजारपेठ :

१. ऑस्ट्रेलिया
२. अर्जेटिना
३. इटली
४. ब्राझील
५. क्यूबा
६. न्यूझिलंड
७. अमेरिका
८. चीन
९. भारत
१०. इतर

महाराष्ट्र

१. एकूण क्षेत्र	-	४.६३ लक्ष हेक्टर
२. संपूर्ण सॅद्रीय क्षेत्र	-	१.२९ हेक्टर
३. सॅद्रीय परिवर्तनीय क्षेत्र -	१.४८ लक्ष हेक्टर	
४. सॅद्रीय शेतकरी संख्या	-	२.१३ लक्ष

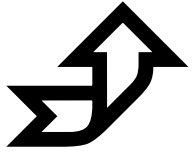
भारत देशातील सेंद्रीय क्षेत्र व शेतकरी

अ.क्र.	राज्य	क्षेत्र (हेक्टर)			एकूण शेतकरी
		संपूर्ण सेंद्रीय	परिवर्तनीय	एकूण	
१	मध्यप्रदेश	३२२८६३	१४०६८९	४६३५५३	१६७१४१
२	महाराष्ट्र	१२९०७७	१४८७०३	२७७७८०	२१३४५६
३	ओरिसा	६०००६	२१५५४	८१५६०	४३८५२
४	गुजरात	२३५५९	२७३६७	५०९२७	१७०५७
५	आंध्रप्रदेश	७३७७	२५०७२	३२४५०	३४१८५
६	मिझोराम	१२०९७	२२८०८	३४९०६	४१८४१
७	उत्तराखंड	११०९३	१९४०८	३०५०१	४६१३५
८	राजस्थान	९९५९	१९३०७	२९२६७	१५२१४
९	नागालँड	१२१२	२२८३०	२४०४२	२८३६५
१०	उत्तर प्रदेश	९६१३	१२६३३	२२२४६	१५४१७

संदर्भ :- नॅशनल सेंटर ऑफ ऑर्गॅनिक फार्मिंग, गाझियाबाद (उ.प्र)

सैद्रीय शेतीमल :

१. कापूस	६. भात	१०. गहू
२. तृणधान्ये	७. कडधान्ये	११. गळीत धान्ये (तेलबिया)
३. चहा, कॉफी	८. मसाला पिके	१२. फळे
४. भाजीपाला	९. औषधी वनस्पती	१३. सुगंधी वनस्पती
५. रंग उत्पादन वनस्पती		

सेंद्रीय शेती प्रमाणिकरण

सेंद्रीय शेतीबाबत परिस्थिती

१. शेतक-यांना सेंद्रीय प्रमाणिकरणाचे महत्व समजले नाही.
२. शेतक-यांकडे माल भरपूर आहे परंतु पुरेशी बाजारपेठ उपलब्ध नाही.
३. सेंद्रीय शेती व शेतकरी विखुरलेले आहेत. (क्लस्टर नाहीत)
४. सेंद्रीय शेतीमाल प्रक्रिया उद्योग स्वतंत्र (वेगळे) व पुरेसे नाहीत.
५. वेगळ्या बाजारपेठेसाठी शासनाकडून भरीव मदत व प्रोत्साहन नाही.
६. सेंद्रीय माल साठवणुकीसाठी वेगळी गोदामे उपलब्ध नाहीत.
७. अल्पभूधारक सेंद्रीय शेतक-यांकडे शेतमालाचे प्रमाण कमी असते.
८. ग्राहकांमध्ये सेंद्रीय अन्न सेवनाबाबत पुरेसे जनजागरण व प्रबोधन नाही.
९. सेंद्रीय शेतकरी व ग्राहक दोघांमध्ये योग्य समन्वय नाही.
१०. सेंद्रीय मालाची मागणी सरासरी २० % नी वाढत असल्याने आशादायक चित्र असल्याचे उज्ज्वल भविष्य आहे.

सॅद्रीय शेती प्रमाणिकरण

- उत्पादीत सॅद्रीय शेतीमाल कुठल्याही बाजारपेठेत विकण्यासाठी “सॅद्रीय पुरावा” म्हणून प्रमाणिकरण आवश्यक आहे.
- भारतात व भारताबाहेरील देशातील ग्राहक ‘ प्रमाणित’ मालालाच पसंती देतो.
- शेतातील मालाला स्वतंत्र प्रमाणपत्र दिले जात नसून शेतक-यांचे शेत प्रमाणित केले जाते.
- सॅद्रीय शेती प्रमाणिकरणाच्या २ प्रमुख पध्दती
 १. Third Party Certification अॅग्रीकल्चरल प्रोसेस्ड फूड प्रोडक्टस् डेव्हलपमेंट अॅथॉरिटी (APEDA), नवी दिल्ली मान्यता प्राप्त २० संस्था तर्फे.
 २. PGS Certification ऑर्गॅनिक फार्मिंग असोसिएशन ऑफ इंडिया (ओफाय), गोवा मान्यता प्राप्त पी.जी.एस. - १५ स्वयंसेवी संस्थातर्फे (केंद्र शासनाची प्रस्तावीत पी.जी.एस. प्रमाणिकरण पध्दती)
 - शेतक-यांना दोन्ही पर्याय निवडीसाठी उपलब्ध
 - दोन्ही प्रणाली एकमेकांची स्पर्धक नसून पूरक आहेत (Complimentary)

1. Third Party Certification

अपेडा, नवी दिल्ली मान्यताप्राप्त प्रमाणिकरण पध्दती

- अपेडा (अॅग्रीकल्चरल अॅन्ड प्रोसेसड् फूड प्रोडक्टस एक्सपोर्ट डेव्हेलपमेंट अॅथॉरिटी, नवी दिल्ली ने २० संस्थांना सेंद्रीय प्रमाणिकरणाचे अधिकार दिले आहेत.
- ति-हाईताला शेती प्रमाणिकरण करण्याचे अधिकार – Third Party Certification.
- IFOAM, EC - NO.2092/91, ISO - 65 या आंतरराष्ट्रीय निकषाचा वापर अमेरिकेत, NOPUSDA, जपानमध्ये JAS, युरोपीय देशात AU 2092 / 91 निकषांचा वापर भारतात NPOP (नॅशनल प्रोग्रॅम ऑफ ऑर्गॅनिक प्रॅक्टिसेस) दजचि प्रमाणपत्र.

प्रमाणिकरण खर्च :-

१. वैयक्तिक - मर्यादित क्षेत्रासाठी वैयक्तिक पातळीवर हेक्टरी १५,००० ते २०,००० रुपये.
२. गट पातळीवर - १५ ते २५ किलोमीटर परिघातील १५ ते २० शेतक-यांचा गट केल्याने खर्च कमी.
३. ४० ते ६० हेक्टर क्षेत्राचे प्रमाणिकरण सुलभ व परवडणारे
४. क्षेत्र, अंतर, प्रमाणिकरणाची कक्षा, पिके, प्रमाणिकरणाचा अपेक्षित दर्जा (मानके) यावर प्रमाणिकरण शुल्क अवलंबून.

अपेडा, नवी दिल्ली मान्यता प्राप्त संस्था

NPOP अंतर्गत अपेडा मान्यताप्राप्त सेंद्रिय शेती प्रमाणिकरण संस्था

अ. क्र.	प्रमाणिकरण संस्था	संपर्क व्यक्ती	पत्ता	मुदत	मान्यता	लोगो
१	ब्युरो व्हेरिटस सर्टिफिकेशन इंडिया प्रा. लि. मुंबई	श्री. आर. के. शर्मा संचालक	मारवा सेंटर, सहावा मजला, अन्सा इंडस्ट्रियल इस्टेट समोर, कृष्णलाल मारवा मार्ग, साकी - विहार रोड, अंधेरी (पूर्व), मुंबई - ४०० ०७२ (महाराष्ट्र), फोन नं. ०२२-६६९५६३००, ५६९५६३११, फॅक्स नं ०२२-६६९५६३०२/१० ईमेल:- scsinfo@in.bureauveritas.com	१३.३.२०१२	NPOP USDA NOP	
२	इकोसर्ट इंडिया प्रा. लि. औरंगाबाद	डॉ. सेल्वम डॅनियल कार्यकारी संचालक	इकोसर्ट - इंडिया लि. सेक्टर -३ , हिंदुस्थान आवास लि., वाल्मी, वाळूज रोड, नक्षत्रवाडी, औरंगाबाद -४३१ ००२ (महाराष्ट्र)फोन नं. ०२४०-६६०७१०१-१०५, फॅक्स नं. ०२४० -६६०७१३५, ईमेल - india@ecocert.in certification@ecocert.in	२२.८.२०११	NPOP USDA NOP	
३	आय एम ओ कंट्रोल प्रा. लि.	श्री. उमेश चंद्रशेखर संचालक	नंबर ३६२७, पहिला मजला , सातवा क्रॉस, तेरावा जी मेन, सेंकंड स्टेज, बेंगलोर- ५६० ००८ फोन नं. ०८० - २५२८५८८, २५२०१५४६, २५२१५७८० , फॅक्स नं . ०८० -२५२७२१८५ ईमेल :- imoind@vsnl.com Web :- www.imo.ch	२६.१२.२०११	NPOP USDA NOP	
४	इंडियन ऑर्गॅनिक सर्टिफिकेशन एजन्सी (इंडोसर्ट)	श्री. मॅथ्यू सेबेस्टियन (एक्झीक्युटिव डायरेक्टर)	थोट्टुमुगम पोस्ट अलुवा- ६८३१०५ कोचीन (केरळ), टेलिफॅक्स :- ०४८४-२६३०९०८-०९/२६२०९४३ ईमेल :- info@indocert.org	२४.१०.२०११	NPOP USDA NOP	
५	लॅकन क्वालिटी सर्टिफिकेशन प्रा.लि. तिरुवला (केरळ)	श्री. बॉबी इरसाक (डायरेक्टर)	चेनथा, थीपेनी , तिरुवला - ६८९१०१(केरळ) फोन नं. ०४६९-२६०६४४७ फॅक्स नं ०४६९-२६३१९०२ ईमेल :- info@laconindia.com	३१.१०.२०११	NPOP USDA NOP	

			Web:- www.laconindia.com			
६	नॅचरल ऑर्गॅनिक सर्टिफिकेशन एजन्सी (नोका) पुणे	श्री. संजय देशमुख (चीफ एक्झीक्युटिव्ह ऑफीसर)	रो- हावूस बंगलो नं.२ ई- १० बिल्डींग, सन एम्पायर, सर्व्हे नं.७,९ (पार्ट), वडगाव बुद्रुक, सिंहगड रोड, पुणे -४११ ०५१ मो. ९८२२००६५८६/९८२२१४८६०९ फोन नं. ०२०/६५२१८०६३, २५४५७८६९ (फॅ) Web :- www.nocaindia.com	२२.११.२०१२	NPOP USDA NOP	
७	वनसर्ट एशिया अॅग्री सर्टिफिकेशन प्रा. लि. जयपूर	श्री. संदीप भार्गव (चीफ एक्झीक्युटिव्ह ऑफीसर)	वनसर्ट एशिया अॅग्री सर्टिफिकेशन प्रा.लि. एच -८, आर आय आय सी डी इंडस्ट्रीयल एरिया, मानसरोवर, जयपूर - ३०२०२० फोन नं. व फॅक्स नं.१४१ ६५४१ ८८२ ईमेल :-info@conecertasia.in	२६.१०.२०१२	NPOP USDA NOP	
८	एस जी एस इंडिया प्रा. लि.	श्री. अमरीश पांडे असिस्टंट मॅनेजर - ऑर्गॅनिक सर्टिफिकेशन)	एसजीएस इंडिया प्रा. लि. २२६, उद्योग विहार फेज -१, गुरगाव - १२२०१६ हरियाना (इंडिया), फोन नं. ९११२४६७७६०३	१.९.२०१४	NPOP USDA NOP	
९	कंट्रोल युनियन सर्टिफिकेशन मुंबई	Mr. Drik Teichert (मॅनेजिंग डायरेक्टर)	प्लॉट नं सी -११३, पवने एम आय डी सी., नवी मुंबई - ४०० ७०५ फोन नं. ०२२-६७२९४३०० ते ३९९, ०२२-६७२५५३९० /९१/९२/९३/९६/९७/९८/९९ फॅक्स नं . ०२२ -६७२५५३९४, मो. ०९९३०४५३७५४ ईमेल :- cue@controlunion.in	२८.९.२०१४	NPOP USDA NOP	
१०	उत्तराखंड स्टेट ऑर्गॅनिक सर्टिफिकेशन एजन्सी (USOCA)	श्री. चंदनसिंग मेहरा (डायरेक्टर)	१२ / ११, वसंत विहार, डेहराडून - २४८ ००६ (उत्तराखंड), फोन नं. (०१३५) २७६०८६१, २७६०७३४ Email :- ussopca@rediffmail.com , ua_usoca@yahoo.co.in	१३.११.२०१२	NPOP USDA NOP	
११	एपीओएफ ऑर्गॅनिक सर्टिफिकेशन एजन्सी (AOCA)	श्री. के. दोरायराज (चीफ ऑपरेटिंग ऑफीसर)	१२६, पहिला मजला, गोविंदप्पा रोड, डी.व्ही.जी रोडच्या बाजूला, गांधी बाजार, बँगलोर - ५६० ००४ (कर्नाटक) भारत फोन नं. (०८०) २६६७७२७५, ४१२०३८४८ मो. ०९३४२३४९२५५ / ०९८८६०१९०२१ Email :- aocabangalore@yahoo.co.in Website :- www.aoca.in	०९.०१.२०१३	NPOP	

१२	राजस्थान ऑर्गेनिक सर्टिफिकेशन एजन्सी (ROCA)	श्री. यशपाल महाबत (डायरेक्टर)	तिसरा मजला, पंत कृषि भवन, जनपथ, जयपूर - ३०२००५ (राजस्थान) फोन नं. (०१४१) २२२७१०४, टेली फॅक्स (०१४१) २२२७४५६ Email :- rocajpr.cb@gmail.com	३१.१२.२०११	NPOP	
१३	वेदीक ऑर्गेनिक सर्टिफिकेशन एजन्सी	डॉ. (सौ.उषा (मॅनेजिंग डायरेक्टर)	प्लॉट नं. ५५, उषोदया एनक्लेव्ह, मायत्री नगर हैद्राबाद - ५०० ०५०, मो. ०९२९०४५०६६६ फोन नं. (०४०) ६५२७६७८४, २३०४५३३८ (फॅ) Email :- voca_org@yahoo.com , usha_preetham@yahoo.co.in	३०.०९.२०११	NPOP	
१४	इंडियन सोसायटी फॉर सर्टिफिकेशन ऑफ ऑर्गेनिक प्रोडक्ट्स ISCOP	प्रो. डॉ. के.के. कृष्णमूर्ती (प्रेसिडेंट)	Rasi Building, 162 / 163, Punnaiyarapuram, Coimbatore - 641 001 (Tamil Nadu), Mb. 09443243119 Tel No. (0422) 2544199, 6586060 Email :- iscop_cbe@yahoo.in , profdkkk@yahoo.com Website:- www.iscoporganiccertification.org	३०.०९.२०११	NPOP	
१५	फूडसर्ट इंडिया प्रा. लि.	श्री. श्रीहरी कोटेला (डायरेक्टर)	क्वालिटी हाउस, हा. नं. ८-२-६०१/पी/६, रोड नं. १०, बंजारा हिल्स, पंचवटी कॉलनी, हैद्राबाद - ५०० ०३४ (A.P.), फोन नं. (०४०) २३३०१६१८, २३३०१५५४, २३३०१५८२, (फॅक्स नं) २३३०१५८३, Email :- foodcert@foodcert.in	३०.०९.२०११	NPOP	
१६	आदिती ऑर्गेनिक सर्टिफिकेशन प्रा.लि.	श्री. नारायण उपाध्याय (डायरेक्टर)	५३१ / १, प्रिया चेंबर्स, डॉ. राजकुमार रोड, राजाजी नगर, पहिला ब्लॉक, बेंगलोर- ५६० ०१० (कर्नाटक), फोन नं. (०८०) ३२५३७८७९, फॅक्स २३३७३०८३, मो. ९८४५०६४२८६ Email :- aditiorganic@gmail.com Website :- www.aditicert.net	१५.०९.२०१२	NPOP	
१७	छत्तीसगड सर्टिफिकेशन सोसायटी इंडिया (CGCERT) रायपूर	डॉ. के.के.सिंग (IFS) (चीफ एक्झीक्यूटिव्ह ऑफिसर)	अ-२५, व्ही आय पी इस्टेट, शंकर नगर, Khamhardih, रायपूर - ४९२ ००७ छत्तीसगड (भारत) फोन नं. (०७७९) २२८३२४९ Email :- cgcert@gmail.com	१५.०९.२०१२	NPOP	

१८	तामीळनाडू ऑर्गॅनिक सर्टिफिकेशन डिपार्टमेंट (TNCD) कोईमतूर	Shri. A. karmugilan (डायरेक्टर) (ऑर्गॅनिक सर्टिफिकेशन)	१४२४ अ, थाडगाम रोड, कोईमतूर - ६४१ ०१३, तामीळनाडू (भारत) फोन नं. (०४२२) २४०५०८०, २४५७५५४ (फॅ) Email :- tnocd@yahoo.co.in	३०.०९.२०१२	NPOP	
१९	इंटरटेक इंडिया प्रा.लि.	श्री. आशिस गौर हेड सर्टिफिकेशन (फूड - सर्विसेस)	ई - २०, ब्लॉक बी -१. मोहन को- ऑपरेटिव्ह इंडस्ट्रीयल इस्टेट, मथुरा रोड, नवी दिल्ली - ११० ०४४ , फोन नं. (०११) ४१५९५४२०, ४१५९५४७५ , मो. ९८९९४६१६१० Website :- www.intertek.com	३१.०५.२०१३	NPOP	
२०	टीयूवी इंडिया प्रा.लि.	श्री. अनिल रायरीकर (मॅनेजींग डायरेक्टर)	८०१, राहेजा प्लाझा - १, एल.बी.एस. मार्ग, घाटकोपर (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०८६ (महाराष्ट्र), फोन नं. (०२२) ६६४७७०००, ६६४७७००९ (फॅ) Email :-mumbai@tuv-nord.com Website :- www.luvindia.co.in	३१.०५.२०१३	NPOP	

Third Party Certification बाबत माहिती इतर माहिती

वैयक्तिक पातळीवर मोठे शेतकरी, उद्योजक, कृषिप्रकिया शेतीमाल निर्यातद्वारासाठी आवश्यक(प्रमाणपत्रे) :-

१. सेंद्रीय शेती प्रमाणिकरण
२. प्रक्रिया उद्योग (Processing unit) प्रमाणिकरण
३. शेतीमाल (उत्पादन) प्रमाणिकरण

शेतकरी गट प्रमाणिकरणासाठी ICS गरजेचे :-

- ICS - अंतर्गत नियंत्रण यंत्रणा (इंटरनल कंट्रोल सिस्टीम) साठी आवश्यक कागदपत्रे व नोंदी
- गटातील अधिकृत शेतक-यांची यादी, पत्ते व कोड नंबर
- गावाची यादी व गावातील शेत नकाशे
- शेताचा नकाशा
- गावाचा नकाशा (गट क्रमांकसह)
- शेतकरी डायरी व अद्यावत नोंदी (प्रत्येकाच्या)
- आय.सी.एस मॅन्यूअल
- आय.सी.एस. इन्स्पेक्टर स्वाक्षरीत आय.सी.एस. अहवाल
- जमिन व पाणी तपासणी अहवाल
- जनुक परावर्तीत पिक नसल्याबाबत ५० % स्टॅप कागदावर लेखी हमी बॉड
- आय.सी.एस. अर्जाची सत्यप्रत

निरिक्षकांची तपासणी व मार्गदर्शन :

प्रमुख बाबी :-

१. माती व पाणी तपासणी
२. सेंद्रीय शेतीसाठी जमिन तयार करणे
३. पेरणी लागवडीचे बियाणे
४. सेंद्रीय शेतीमधील निकषांनुसार पेरणी / लागवड
५. जैव विघटनक्षम खतांची, जैविक कीड व रोगनियंत्रकाची निर्मिती व वापर
६. सेंद्रीय मानकांनुसार शेतक-यांना फार्म शेड, जनावराचा गोठा, साठवण गृह तयार करण्यास मार्गदर्शन
७. खुरपणी, कोळपणी व तण बंदोबस्त
८. काढणी व साठवण
९. अधिकृत आंतरराष्ट्रीय प्रमाणिकरण यंत्रणांद्वारे अशा शेताची पाहणी व प्रमाणिकरण
१०. अशा मालाची प्रक्रिया व विक्री संबंधी पुढील व्यवस्था.

२.पी.जी.एस. सर्टीफिकेशन

ऑर्गॅनिक फार्मिंग असोसिएशन ऑफ इंडिया (ओफाय), गोवा मान्यता प्राप्त

पी.जी.एस. पध्दती

(Participatory Gurantee System / Scheme)

(सहभागी /स्वयंशासीत प्रमाणिकरण पध्दती)

- ब्राझीलमध्ये सन २००४ साली IFOAM (इंटरनॅशनल फेडरेशन ऑफ ऑर्गॅनिक अॅग्रीकल्चर मुव्हमेंट) व स्थानिक MAELA संस्थेत पी.जी.एस. वर सर्वप्रथम चर्चा व बैठक झाली.
- पी.जी.एस. पध्दतीचा वापर ब्राझील, न्यूझिलंड, अमेरिकेतील शेतक-यांत लोकप्रिय झाल्यानंतर भारतात ३ सप्टेंबर २००६ रोजी बैठक घेण्यात आली.
- बैठकीत कृषि मंत्रालय, नियोजन आयोग, अन्न व कृषि संघटना (FAO), ओफाय व इतर प्रतिनिधींनी भाग घेतला व पी.जी.एस. अवलंबायचा निर्णय झाला.

सध्या पी.जी.एस. प्रमाणित सेंद्रीय शेतीमाल संपूर्ण भारतात कुठेही तसेच न्यूझिलंड, ब्राझील, यु.एस. ए. (काही प्रभाग) व यु.के. (काही प्रभाग) व गल्फ देशात विकता येतो.

पी.जी.एस.ची वैशिष्ट्ये :

१. ति-हार्डत व्यक्ती किंवा संस्था ऐवजी स्वतः शेतक-यांचा सहभाग असणारी प्रमाणिकरण पध्दती
२. अल्पभूधारक, कोरडवाहू तसेच बागाईती साधन शेतक-यांसाठी उपयुक्त
३. मॉफचे आजीव सभासद शुल्क रु. १,००० व स्टेशनरीचे रु. २०० असा एकूण रु. १,२०० प्रति शेतकरी खर्च
४. लिखाण कमी व कागपत्राची पूर्तता सोपी व सुटसुटीत
५. ३ वर्षांपासून सेंद्रीय शेती करणा-या शेतक-यास पहिल्याच वर्षी प्रमाणपत्र मिळण्याची सोय.
६. किमान ६ सेंद्रीय शेतक-यांनी एकत्र येऊन परस्पर विश्वासावर व शेत तपासणीवर आधारीत प्रमाणिकरण प्रणाली.
७. शेतकरी वर्गात परस्पर विश्वास निर्माण करणारी व कृषि प्रक्रिया उद्योगास चालना देणारी
८. स्थानिक पीक व हवामानाशी अनुरूप व सुसंगत असणारी पध्दत (लादलेली नव्हे)
९. सेंद्रीय शेतमालाची देशांतर्गत बाजारपेठ व निर्यात (निवडक देश) करण्यासाठी उपयुक्त.
१०. पी.जी.एस. अंतर्गत शेतकरी गट सदस्यांच्या बैठकी, चर्चा, अनुभवांची देवाणघेवाण, चुकाची सुधारणा करण्यास संधी.
११. पी.जी.एस. गट समुहांनी एकत्र येऊन सामुहीक सेंद्रीय निविष्ठा उत्पादन, केंद्र तसेच फार्मर्स प्रोड्यूसर कंपनी काढण्याची संधी
१२. पी.जी.एस. गटातील शेतकरी सदस्य आत्मनिर्भर व स्वावलंबी बनतो.
१३. शेतक-यांकडे शेतावर अनेक पिके असतील तरी पिकनिहाय अधिक व वेगवेगळ्या नोंदी ठेवण्याची गरज नाही.
१४. विविध राज्यातील पी.जी.एस. गटांशी संपर्क साधून आपापल्या जवळील सेंद्रीय शेतमालाची योग्य देवाणघेवाण व विक्री करण्याची संधी.
१५. सेंद्रीय शेती चळवळ तळागाळापर्यंत (Grassroot level) नेण्यासाठी अत्यंत उपयुक्त व शाश्वत असणारी पध्दती (Sustainable)

पी.जी.एस. ऑर्गॉनिक इंडिया कॉन्सील मान्यता प्राप्त संस्था

(३० एप्रिल २०११ पर्यंत)

अ.क्र.	प्रमुख संस्था	राज्य / स्थानिक संस्था
१	महाराष्ट्र ऑर्गॉनिक फार्मिंग फेडरेशन, पुणे (MOFF)	महाराष्ट्र
२	ऑर्गॉनिक फार्मिंग असोसिएशन ऑफ इंडिया, गोवा (OFAI)	उत्तरप्रदेश (KVK), केरळ (INFACT), पश्चिम बंगाल (DISHA), कर्नाटक (VINOD)
३	कीस्टोन फाउंडेशन, तामीळनाडू (KF)	तामीळनाडू
४	कव्हेनंट सेंटर फॉर डेव्हलपमेंट, मदुराई (CCD)	ओरिसा, तामीळनाडू, अंदमान निकोबार, महाराष्ट्र
५	ग्रीन फाउंडेशन, बेंगलोर (GF)	तामीळनाडू, कर्नाटक
६	इन्स्टीट्यूट ऑफ इंटेग्रेटेड रुरल डेव्हलपमेंट, औरंगाबाद (IIRD)	महाराष्ट्र (IIRD), पश्चिम बंगाल (SEVA), तामीळनाडू (PAF), कर्नाटक
७	टिंबकट्टू कलेक्टिव्ह, चित्तूर (TC)	आंध्रप्रदेश
८	चेतना विकास, वर्धा	महाराष्ट्र
९	ब्रास रुट्स (PHGDF)	उत्तराखंड
१०	डेक्कन डेव्हलपमेंट सोसायटी, हैद्राबाद (DDS)	आंध्रप्रदेश

पी.जी.एस. शेतकरी गटांची संख्या - ४११

एकूण शेतकरी संख्या - ४,६९७

अपेडा पुरस्कृत सेंद्रीय प्रमाणिकरण पध्दतीमधील दोष

- तिन्हाईत व्यक्ती किंवा संस्थेला शेतकऱ्याची शेती प्रमाणिकरणाचे (Third Party Certification) अधिकार
- प्रमाणिकरण शुल्क लहान शेतकऱ्यांना परवडणारे नाही.
- प्रमाणिकरणासाठी भरमसाठ कागदपत्राची पूर्तता करणे अवघड
- लहान, सिमान्त शेतकऱ्यांसाठी योग्य नाही.
- मोठे फार्मस्, सेंद्रीय माल निर्यातीनुसार, सधन शेतकरी , व्यापारी व प्रक्रिया उद्योग करणाऱ्या कंपन्यासाठी फक्त सोईचे आहे.
- सेंद्रीय शेतीमाल निर्यातीचे उद्दिष्ट ठेवून अपेडाने निश्चित केलेली ही कार्यपध्दती
- बाहेरील संस्थांच्या तपासणीसाठी सर्व सोय (राहणे, खाणे, शुल्क) करणे त्याची मर्जी राखणे गरीबांना परवडत नाही.
- एखाद्या शेतकऱ्याने १ हेक्टरमध्ये ८-१० मिश्रपीके घेतली असतील तर प्रत्येक पिकांचे वेगवेगळे रेकॉर्ड ठेवणे अवघड
- सेंद्रीय चळवळ तळागाळातील शेतकऱ्यांपर्यंत रुजण्यास मदत होत नाही.
- थर्ड पार्टीने लादलेली पध्दती असून त्यात स्थानिक हवामान व पीक परिस्थितीनुसार सुसंगती साधण्यासाठी लवचिकता नाही.
- तीन वर्ष किंवा त्याहून अधिक काळापासून सेंद्रीय शेती करणाऱ्या लहान शेतकऱ्यांला त्वरीत प्रमाणपत्र मिळण्याची तरतूद नाही.

शेतक-यांनी पी.जी.एस. प्रमाणिकरण कसे करावे

पहिली पायरी :-

- एकाच गावातील किंवा जवळच्या गावातील किमान ६ किंवा जास्तीत जास्त २० शेतक-यांनी एकत्र येऊन स्थानिक गट तयार करावा.
- त्यास विशिष्ठ (जगंदबा, समृद्धी इ.) नाव द्यावे. गाव पातळीवरील सेंट्रिय शेती संस्था, गट. अशासकीय स्वयंसेवी संस्था इ. पुढाकार घेऊन गट तयार करू. शकतात.
- शेतकरी सदस्य एकमेकांना ओळखणारे, परस्परांच्या शेतीची माहिती असणारे असावेत.
- सेंट्रिय शेती सुरु करणारा किंवा २,३ वर्षांपासून सेंट्रिय शेती करणारा शेतकरी गटात येऊ शकतो.
- गटसदस्य शेतक-यांना परस्पराची शेती पाहून तपासणी करण्याच्या दृष्टीने साधारण १०-१५ किलोमीटर परिघातील सर्व शेतकरी हवेत.

दुसरी पायरी :-

१. स्थानिक गटाची अधिकृत बैठक घेऊन सदर गटाची स्थापना, गटप्रमुखाची निवड व गटाला नाव देण्याचा ठराव पारीत करून रजिस्टरमध्ये रितसर नोंद करावी.
२. गटप्रमुखाने आपल्या गटाच्या सदस्यांची संपूर्ण माहिती, मिटींगच्या नोंदी, तपासणी अहवाल इ. तपशिलवार नोंदी फाईलमध्ये ठेवणे आवश्यक आहे.
३. गटप्रमुखाने स्वतःसह प्रत्येक शेतक-यांकडून रु. १,२०० /- गोळा करून सर्व रकमेचा एक धनादेश काढून मॉफकडे पाठवावा.
४. मॉफ संस्था प्रत्येक सदस्याचे आजीव सभासद शुल्क @ रु. १००० स्विकारून उर्वरित प्रत्येकी २०० रु. रक्कम गट प्रमुखाला परत देईल. ही रक्कम गटप्रमुखाने शेतकरी डाय-या, सत्यप्रती, स्टेशनरी, मिटींग इत्यादीसाठी खर्च करायची आहे.

तिसरी पायरी : -

१. गटप्रमुख मॉफ तर्फे प्रत्येक शेतकरी सदस्याला “ शेतकरी डायरी ” देतील व ती संपूर्णपणे भरून घेतील.
२. प्रत्येक शेतक-याने स्वतंत्र डायरी भरायची आहे. त्यात मुखपृष्ठावर गटाचे नाव, गट क्रमांक, शेतक-यांचे पूर्ण नाव व ओळखपत्र क्रमांक असेल.
३. शेतकरी डायरी भरतांना सर्व प्रथम “ शपथपत्र ” भरून देतील ज्यामध्ये सेंद्रीय निविष्ठा व सर्व नियमावलीचे पालन करण्याची हमी असेल.
४. राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय सेंद्रीय मानके कोणती आहेत याची माहिती प्रत्येक सभासद समजून घेईल व त्यावर स्वाक्षरी करतील.

चवथी पायरी :-

१. शेतक-यांची डायरी भरतांना त्यातील “शेताचा सूक्ष्म परिक्षण अहवाल ” ३ गट सदस्यांनी मिळून त्या शेतक-या समक्ष भरावयाचा आहे.

२. शेताचा सूक्ष्म परिक्षण अहवालात खालील नोंदी तपशिलावर भरणे गरजेचे आहे.

- शेतकरी व त्याच्या कुटूंबाची माहिती
- शेतक-यांची पार्श्वभूमी
- शेताचे क्षेत्रफळ, नकाशा, पिकांची यादी
- बियाणे व रोपे कोणती वापरली
- जमिनीचे आरोग्य
- शेतातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती
- शेतातील पाळीव जनावरांची माहिती
- जमिनीचे खत व्यवस्थापन कसे करतात
- पिकातील तण नियंत्रण पध्दत कोणती
- पिकावरील कीड व रोगाचे नियंत्रण कसे करतात
- जनुक परिवर्तीत बियाणे वापर करतात का
- वनभिंती आहेत काय, औजारे, फवारणी पंप मजूर सर्व काळजी घेतात काय
- पिकाच्या काढणीनंतर त्याची साठवण कशी करतात.
- विक्री व्यवस्थापनाची कोणती पध्दत अवलंबतात

३. पी.जी.एस. गटाचे ३ सदस्य उर्वरीत सदस्यांची शेत तपासणी करून स्वाक्षरी करतील. स्वतःचे शेत तपासतांना तपासणी गटात स्वतः राहता येणार नाही.

४. सूक्ष्म परिक्षण अहवाल व इतर नोंदी पूर्णपणे भरलेल्या सर्व डाय-यांच्या सत्यप्रती गटप्रमुखाने मॉफ कार्यालयाकडे जमा कराव्या लागतील.
५. मॉफ कार्यालयात, पुणे येथे पी.जी.एस. गटाने सादर केलेल्या कागदपत्राची छाननी करून स्वतःच्या यंत्रणेतर्फे गटाची विश्वासार्हता तपासून पाहिल.आनक शेतभेट अथवा मालाची विशांश तपासणी होईल. (Surprise visit & at random sample Test. for resisdue analysis)
६. मॉफ तर्फे गटाच्या नावे पी.जी.एस प्रमाणपत्र गटप्रमुखाला देण्यात येईल व हे प्रमाणपत्र गटातील संपूर्ण सदस्यांसाठी लागू होईल.
७. सदर पी.जी.एस. प्रमाणपत्र १ वर्ष कालावधीसाठी असेल व त्याचे नूतनीकरण विनाशुल्क दुसरे वर्षी करता येईल.

पाचवी पायरी :-

१. मॉफ तर्फे स्थानिक गटा नावे पी.जी.एस. प्रमाणपत्र दिल्यानंतर गटप्रमुखाने त्याची सत्यप्रत सर्व सदस्यांना द्यावी लागेल.
२. प्रमाणपत्रासोबत “ **अधिकृत सेंद्रीय लेबल** ” चा नमुना लोगोसह गटाला देण्यात येईल.
३. सेंद्रीय लेबलवर शेतक-यांनी गटाचे कोड नंबर, शेतक-यांचे नाव, पत्ता, मालाचे नाव व वजन हा तपशील असलेला शिक्का मारून लेबल मालाच्या पॅकींगमध्ये टाकायचे आहे.
४. पी.जी.एस लेबल असलेला कोणताही शेतमाल संपूर्ण भारतात, तसेच ब्राझील, न्यूझीलंड, अरब देश इत्यादी देशात विकता येतो.

पी.जी.एस स्थानिक गट प्रमुखाची जबाबदारी

- गटप्रमुखाने आपल्या गटातील सर्व शेतकरी प्रमाणिक व संपूर्ण सहकार्य करणारे असल्याची खात्री करूनच गट बांधणी व नोंदणी करावी.
- गटातील एखाद्या सदस्याने पी.जी.एस. नियमावलीचे व घेतलेल्या सेंद्रीय शपथेचे उल्लंघन केलेले आढळल्यास संपूर्ण गटाची मान्यता काढून घेण्यात येईल याची जाणीव ठेवावी.
- ओफाय व मॉफ तर्फे गटाने उत्पादीत केलेल्या शेत मालाचे आकस्मिक परिक्षण (Organic Testing) करून घेण्यासाठी सहकार्य करावे लागेल.
- परिक्षण अहवाल दोषपूर्ण आढळल्यास गटाची मान्यता रद्द करण्यात येईल व त्या गटास पुन्हा कधीही मान्यता देण्यात येणार नाही.
 १. गट प्रमुखाने महिन्यातून किमान एक वेळ सर्व सदस्यांची बैठक घ्यावी शेतीसह सर्व अडचणीवर विचार विनिमय करावा व आपापल्या अनुभवांची देवाणघेवाण करावी.
 २. प्रत्येक बैठक व्यवस्थित घेतली जावी, चर्चेचा संपूर्ण अहवाल नोंदवावा
 ३. सर्व दृष्टीने गटात एकत्रितपणा, पारदर्शकता व विश्वासाची भावना असावी.
 ४. गट प्रमुखाने बॉक्स फाईल तयार करून त्यात बैठकीच्या नोंदीसह गटाचा संपूर्ण तपशील अद्यावत ठेवायचा आहे.
 ५. गटाकडे उपलब्ध असलेल्या सेंद्रीय शेती मालाची माहिती मॉफला वरचेवर कळवावी. बाजारपेठेसाठी मार्गदर्शन मिळवावे.

गट प्रमुखाच्या फाईलमध्ये खालील गोष्टी असाव्यात

- स्थानिक गटाचा कोड नंबर, नाव व पूर्ण पत्ता
- गटप्रमुखासह सर्व सभासद शेतक-यांचे संपूर्ण नाव व पत्ता
- गट स्थापना करण्यासाठी घेतलेल्या बैठकीची तारीख, उपस्थित सदस्यांचे नाव, ठराव व चर्चेचा तपशील.
- सर्व सदस्याची मूळ शपथपत्रे
- ओफायची सेंद्रीय शेती पध्दतीमधील मूळ प्रमाणकांविषयी माहिती शेतक-यास देऊन त्याची पोच घ्यावी.
- स्थानिक गटाच्या प्रत्येक बैठकीचा स्वतंत्र तपशील तारीख, स्थळ, चर्चा, ठराव इ.
- स्थानिक गटाने सेंद्रीय शेतक-यांच्या शेतास भेट देऊन सूक्ष्म परिक्षण केल्याची तारीख व त्यासंबंधी माहिती
व्यक्तिगत सूक्ष्म परिक्षण अहवाल (शेताच्या भेटीनंतर लगेच भरलेला असावा)
- सूक्ष्म परिक्षण अहवालाचा गोषवारा (Summary)
- गटातील शेतक-यांना परिवर्तनीय, पूर्ण सेंद्रीय प्रमाणपत्रे दिलेल्या शेतक-यांची यादी व तपशील.

Organic Farming Association of India

G-8 St. Britto's Apartments, Feira Alta, Mapusa 403 507 Goa
Tel.: 0832-2255913, Email : admin@ofai.org
Website : www.ofai.org

Participatory Guarranty Scheme

स्वयंशासित हमी पद्धती

गट क्रमांक :

शेतकऱ्याचे पूर्ण नांव :

ओळखपत्र क्रमांक :

MAHARASHTRA ORGANIC FARMING FEDERATION

1038/11, Balaji Niwas, Flat No. 5, Cosmos Bank Lane, Deep Buglow Chowk, Model Colony, Pune- 411 016
Phone : 25659090/ 32907302
email: moffpune@gmail.com Website : www.moffindia.com

महाराष्ट्र सेंद्रीय शेती संस्था द्वारा संघटित गट

किंमत : रु. २०/-

सॅद्रीय उत्पादन - राषुद्रीय प्रमाणके

National Programme for Organic Production – NPOP प्रमाणे खालील यादीनुसार सॅद्रीय निविष्ठांचा वापर करण्यासाठी खालील वर्गवारी करण्यात आली आहे.

१. मान्य - Allowed - वापर करण्यास मान्यता / परवानगी
२. अमान्य - Not Allowed - वापर करण्यास मनाई
३. सिमीत परवानगी - Restricted / Limited - मर्यादीत वापर (शिफारस केलेल्या निर्धारित मात्रे एवढी)

१. मान्य निविष्ठा : (Allowed)

- FYM, कंपोस्ट खत
- कुक्कुट खत
- मूत्र व टाकावू पदार्थ
- हिरवळीचे खत, पिकांचे अवशेष, भूसा किंवा इतर पालापाचोळा, काडीकचरा
- रंगीत सापळे
- यांत्रिक सापळे
- प्रकाश सापळे

२. अमान्य निविष्ठा (Not Allowed)

- जनुक परिवर्तित बियाणे (जी.एम)
- रासायनिक कीटकनाशके, बुरशीनाशके, तणनाशके
- मानवी विष्ठा
- सांडपाणी / मलजल
- शेवाळ व शेवाळाच्या उत्पादनामध्ये रासायनिक आम्लांशी संयोग झालेले पदार्थ

- नत्राची तीव्रता जास्त असलेल्या खनिजांची भुकटी (उदा. चिलीयन नायट्रेट)
- माती निर्जंतुकीकरणासाठी वापरले जाणारे - मिथील ब्रोमाईड किंवा तत्सम रसायने
- बीज प्रक्रियेसाठी वापरली जाणारी रसायने (पारायुक्त व इतर औषधे)
- धान्य साठवणुकीसाठी वापरलेले रसायनिक औषधे

३. **सिमीत परवानगी - Resitrited / Limited - (मर्यादीत वापर) शिफारस केलेल्या निर्धारित मात्रे एवढे प्रमाण.**

- कुक्कुट खत व इतर जनावरांच्या मलमूत्रापासून बनवलेले कंपोस्ट खत
- FYM व मूत्र
- शेणखत, प्रवाही मिश्रण
- काडीकचरा / काड्या / नारळाची चुरी इ.
- भुसा
- गांडूळ खत
- भुसा
- वनस्पतींच्या अवशेषांपासून बनवलेले कंपोस्ट खत
- कत्तलखाना अवशेष, हाडांचा चुरा, मांस, मासे इत्यादीचे मासोळी खत
- जैविक किंवा इतर प्रक्रियाद्वारे उत्पादीत पदार्थ
- ढेप, आच्छादने
- ताड, माड, नारळ, कोको इत्यादीचे पदार्थ
- मूळ खनिजे (धातू)
- मॅग्नेशियम शैल
- खनिज पोटॅशियम
- प्राकृतिक / नैसर्गिक फॉस्फेट्स, रॉक फॉस्फेट

- शैलचूर्ण, शैल अर्क
- सूक्ष्म अन्नद्रव्ये (लोह. बोरॉन, झिंक इ.)
- राख
- पोटॅशियम सल्फेट
- अॅल्युमिनियम कॅलशियम फॉस्फेटस
- सल्फर (गंधक)
- अत्यल्प मूलद्रव्य
- जिवाणू उत्पादने, बायोपेस्टीसाईडस
- बायोफर्टिलायझर्स
- बायोडायनामिक कंपोस्ट
- वनस्पती अर्क
- व्हर्मिक्युलेट इ.
- कडूलिंबाचा पाला, अर्क, निंबोळी तेल इ.
- प्रोपोलीस (मेण)
- वनस्पतीजन्य अर्क
- परभक्षी कीटक वापर
- समृद्धी शेवाळ, मीठ
- अॅस्पर्जिलस
- नैसर्गिक आम्ल
- सोडा
- जिवाणू माती
- कॉपर सॉल्टस

- बोडॉमिश्रण
- स्टोनमिल / सिलीका
- हलके खनिज तेल
- पोटॅशियम परमॅगनेट
- लाईम सल्फर
- चुना
- कार्बनडाय ऑक्साईड किंवा नायट्रोजन गॅस
- सौम्य साबण
- फेरॉमिन सापळे किंवा कामगंध सापळे

ORGANIC FARMING CERTIFICATE

PGS ORGANIC INDIA COUNCIL (Organic Farming Association of India)

The Local Group (name)

Code number

Village

in

Taluka

District of

With _____ as Convenor, has pledged to follow the procedures established by the PGS OIC for recognition of a Local Group of Organic farmers and enable it to use the PGS OIC " Certified Organic Produce" logo on its packaging. The above Local Group is hereby authorized to use the said logo from the date of this certificate, on the farm produce. This will indicate that the content of the package conforms to the " Basic Standards" laid down by PGSOIC, to which it has voluntarily agreed as a group. The authorization to use this logo will be withdrawn if it is found that there is any violation of the procedures and norms of the PGS OIC by any member of the Local Group for any produce packaged using the label with the said logo.

For PGS ORGANIC INDIA COUNCIL

Vikram Bokey IPS (R)
Convenor

Dated :

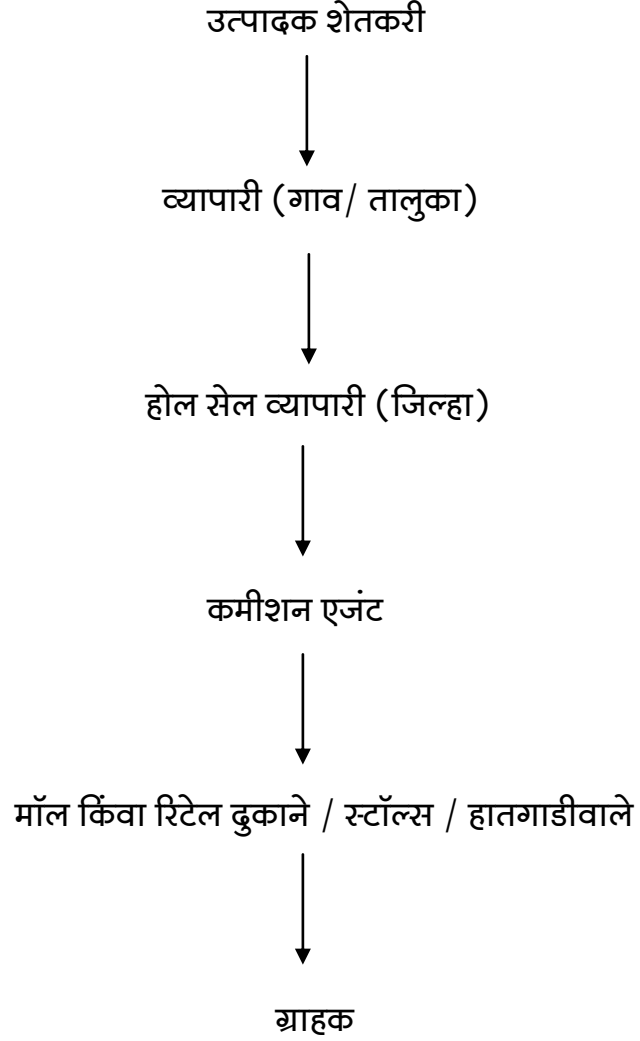
PGSOIC Secretariat, C/o Maharashtra Organic Farming Federation, Pune (MOFF)
1038/11, Balaji Niwas, Flat No. 5, Cosmos Bank Lane, Deep Bunglow Chowk, Model Colony,
Pune - 411 016., Tel. No. 020 - 25659090, 32907302

सेंट्रीय बाजार व्यवस्थापन

शेतीमालाचे सध्याचे बाजारव्यवस्थापन

सन १९९१ - ९२ मध्ये ग्राहकाने मोजलेल्या पैशापैकी ८९ पैसे शेतक-यांच्या खिशात जात होते. आता ३९ पैसे मिळतात व ६६ पैसे मध्यस्थ किंवा दलाल कमावतात.

प्रस्तावीत बाजार व्यवस्थापन - तीन प्रस्ताव

प्रस्ताव १ :

उत्पादक शेतकरी

- जिल्हा पातळीवरील हितचिंतक सक्षम व्यापारी
- (गोदाम व मनुष्यबळ सक्षम)

- ग्राहक

प्रस्ताव २ :

शेतकरी

स्वयंसेवी संस्था / बचत गट समूहातर्फे शेतमाल गोळा करणे,
साठवणूक व मूल्यवृद्धी / प्रक्रिया करणे व

- वितरण केंद्रा मार्फत थेट

- ग्राहक

प्रस्ताव ३ : शेतकऱ्यांची उत्पादक कंपनी (फार्मर्स प्रोड्यूसर कंपनी)

शेतकऱ्यांची उत्पादक कंपनी (फार्मर्स प्रोड्यूसर कंपनी)

- कंपनी कायद्यातील - २००२ दुखस्ती नुसार पंजीकरण सोपे
- कंपनी कायदा कलम ५०१ A ते ५८१ २ T मधील दुखस्तीनुसार शेतकऱ्यांना उत्पादक कंपनी स्थापण्यास प्रोत्साहन मिळाले आहे.
- २० - २५ गाव समूहात २०० ते ५०० सेंद्रीय शेतकरी एकत्र आले पाहिजे.
- कंपनी स्थापनेसाठी भागभांडवल रू. ५ ते १० लक्ष जमा करावे.
- भागभांडवल @ रू. ५०० ते १,००० प्रति शेतकरी गोळा करावेत.
- ७ किंवा ११ प्रमुख शेतकऱ्यांनी जादा भाग भांडवल (शेअर्स) विकत घेऊन पुढाकार घेणे गरजेचे .
- शेतकऱ्यांची उत्पादक कंपनी प्रति तालुका / प्रति तालुकासमूह तयार करता येईल.
- कंपनी पंजीकरणासाठी रू. ५,००० व इतर खर्च रू.१०,००० आहे. (अंदाजे)

कंपनीची रचना

१. संचालक मंडळ - संख्या ७, ९ किंवा ११ सर्व शेतकरी, (मतदानाचा अधिकार असलेले)
२. कंपनी मॅनेजर व इतर तज्ञ -३, एम. बीए व अनुभवी, (मतदान अधिकार नाही.)
३. भागभांडवलधारक - ५०० ते १,००० शेतकरी
४. भागभांडवल रु. ५०० ते १,००० प्रति शेअर
५. एकूण भांडवल - रू.५ ते १० लक्ष

कंपनीची कार्यप्रणाली

विक्री कौशल्य :- शेतकऱ्यांना पिकवता येते परंतु खपवता येत नाही

- शेतीमाल पिकवण्याचे कार्य शेतकऱ्यांनी करावे
- देशांतर्गत व परदेश बाजारपेठ शोधून शेतीमाल विक्रीचे कार्य कंपनी नियुक्त तज्ज्ञांनी करावे
- विक्री कौशल्याची पंचसूत्री अवलंबणे आवश्यक
 १. P- Product शेतीमालाचा दर्जा उत्कृष्ट
 १. P – Place विक्री ठिकाण ग्राहकांना सोईचे
 २. P- Price किंमत दोघांनाही परवडणारी
 ३. P- Promotion शेतीमालाची प्रसिध्दी प्रभावी (जाहीरात युग)
 ४. P- Packing ग्राहक आधी डोळ्याने खातो व नंतर तोंडाने खातो (आकर्षक पॅकींग)

उपक्रम

- १६ सप्टेंबर २०१० रोजी वाशिम येथे विदर्भ अॅग्रीकल्चरल प्रोड्यूसर कंपनी प्रा.लि. चे रितसर पंजीकरण झाले. त्यांच्या उपक्रमाचा अभ्यास करावा.
- महाराष्ट्रात नांदेड, अकोला, परभणी, बुलढाणा, वाशीम, नागपूर, वर्धा व हिंगोली येथे शेतकऱ्यांची उत्पादक कंपनी काढण्याचे प्रयत्न चालू
- कंपनीच्या भागधारक शेतकऱ्यांचा सर्व शेतीमाल कंपनीने गोळा करावा व तो ३ - ४ महिने भाड्याच्या किंवा स्वतःच्या गोदामात साठवावा.
- गोदामातील मालावर बँकेकडून तारण घेवून, अथवा ठोक व्यापाऱ्यांकडून पैसे उचलून मालाची ५० - ७५% रक्कम शेतकऱ्यांना तत्काळ द्यावी व त्यांची आर्थिक गरज भागवावी.
- कोणत्याही मालाचा भाव ३ - ४ महिन्याने वाढतो,
- ठोक व्यापाऱ्याला नंतर चढ्या भावाने माल विकून, कंपनीचा व्यवस्थापन खर्च वगळून, भागधारक शेतकऱ्यांना झालेला नफा वाटावा.
- कंपनीच्या भागधारक शेतकऱ्यांच्या शेतामालावर प्रक्रिया करण्यासाठी कंपनीने लघुउद्योग उभारणी करावी.

उदा. - ज्वारी, गहू - ग्रेडींग, पॅकींग युनिट

- मिरची , हळद - कांडप यंत्र

- सर्व दाळी - मिनी दाल मिल

- भाजीपाला - मेथी, पालक , चाकवत, कोथींबीर,

कडीपत्ता - निर्जलीकरण युनिट

- फळे - ज्यूस, केचप, सिरप इ. युनिट

- गुजरात, पंजाब येथील प्रगत व यशस्वी कंपनीची यशोगाथा पाहण्यासाठी कंपनीच्या भागधारक शेतक-यांचा अभ्यास दौरा आयोजित करावा.
- भागधारक शेतकऱ्यांना आवश्यक असणाऱ्या बियाणे, बेणे ची खरेदी एकत्रितपणे नोंदवावी (उदा. ऊसासाठी - कोईमतूर / हळद आढक, जातीसाठी सांगली , सेलम / भाजीपाला साठी - राहुरी कृषि विद्यापीठ / फळे व मसाला पिकांसाठी - कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली इ.
- भागधारक शेतकऱ्यांना नियमितपणे लागणाऱ्या सर्व निविष्ठांची एकत्रितपणे नोंदणी व खरेदी करून फायदा करावा.
- शेती उपयुक्त नवनवीन कृषि औजारे (मानव व यंत्र चलीत) उपलब्ध असलेल्या ठिकाणी संपर्क करून खरेदी करावी (महाराष्ट्र, राजस्थान, पंजाब, हरियाना)
- फार्मर्स प्रोड्यूसर कंपनीतर्फे तज्ञ व्यक्तींची व्याख्याने मार्गदर्शनासाठी आयोजित करावी.
- महिला भागधारक शेतक-यांचा बचत गट स्थापन करून त्यांना कृषिपूरक जोडधंदा, प्रक्रिया उद्योग इ. उभे करण्यासाठी आर्थिक व तांत्रिक मदत करावी.
- फार्मर्स प्रोड्यूसर कंपनीच्या कार्यक्षेत्राचा केवळ कृषिच नव्हे तर आरोग्य, शिक्षण, व्यक्तिमत्त्व विकास, बालसंस्कार इत्यादी सर्वांगीण विकास करण्यासाठी प्रयत्न करावेत.
- शेतक-यांच्या उत्पादक कंपन्यांच्या कार्यक्षेत्रात २०-३० गावाचा समावेश असतो. तेथील युवक युवती व बचत गटांतर्फे कृषिपूरक व्यवसाय व जोडधंदे उदा. शेती अवजारे भाडे तत्वावर देणे, बियाणे बँक, बायोफर्टीलायझर व बायोएजंट निर्मिती केंद्र, दुग्धव्यवसाय, रेशीम उद्योग, मत्स्यपालन, आर्लीबी उत्पादन, कुक्कुटपालन उभे करण्यात तांत्रिक व आर्थिक मदत करावी .
- कंपनीच्या सर्व भागधारक शेतक-यांना नेहमी लागणा-या शेती निविष्ठा उदा. प्रमुख पिकांचे बियाण्यासाठी बीज बँक व निविष्ठा उत्पादने, गांडूळ खत, गांडूळ पाणी, जीवामृत, बीजामृत, दशपर्णी, पंचगव्य इत्यादी तयार करून ग्रामीण युवकांसाठी रोजगारनिर्मिती करावी.

MARKET ALWAYS EXISTS

BUT KNOWLEDGE DISCOVERS THEM

प्रगत देशात सेंद्रिय क्षेत्र व मालाची मागणी वाढण्याची कारणे

- शैक्षणिक स्तर उंचावलेला
- खरेदी क्षमता (Purchasing Power) जास्त
- रासायनिक खते व कीडनाशकाच्या विषारी अंशांच्या दुष्परिणामाची जाणीव
- निरोगी आरोग्याचे वाढते महत्व
- शासनाचे सकारात्मक धोरण व प्रोत्साहन
- सेंद्रिय शेतीकडे वळणाऱ्या शेतकऱ्यांना विशेष आर्थिक मदत व मार्गदर्शन

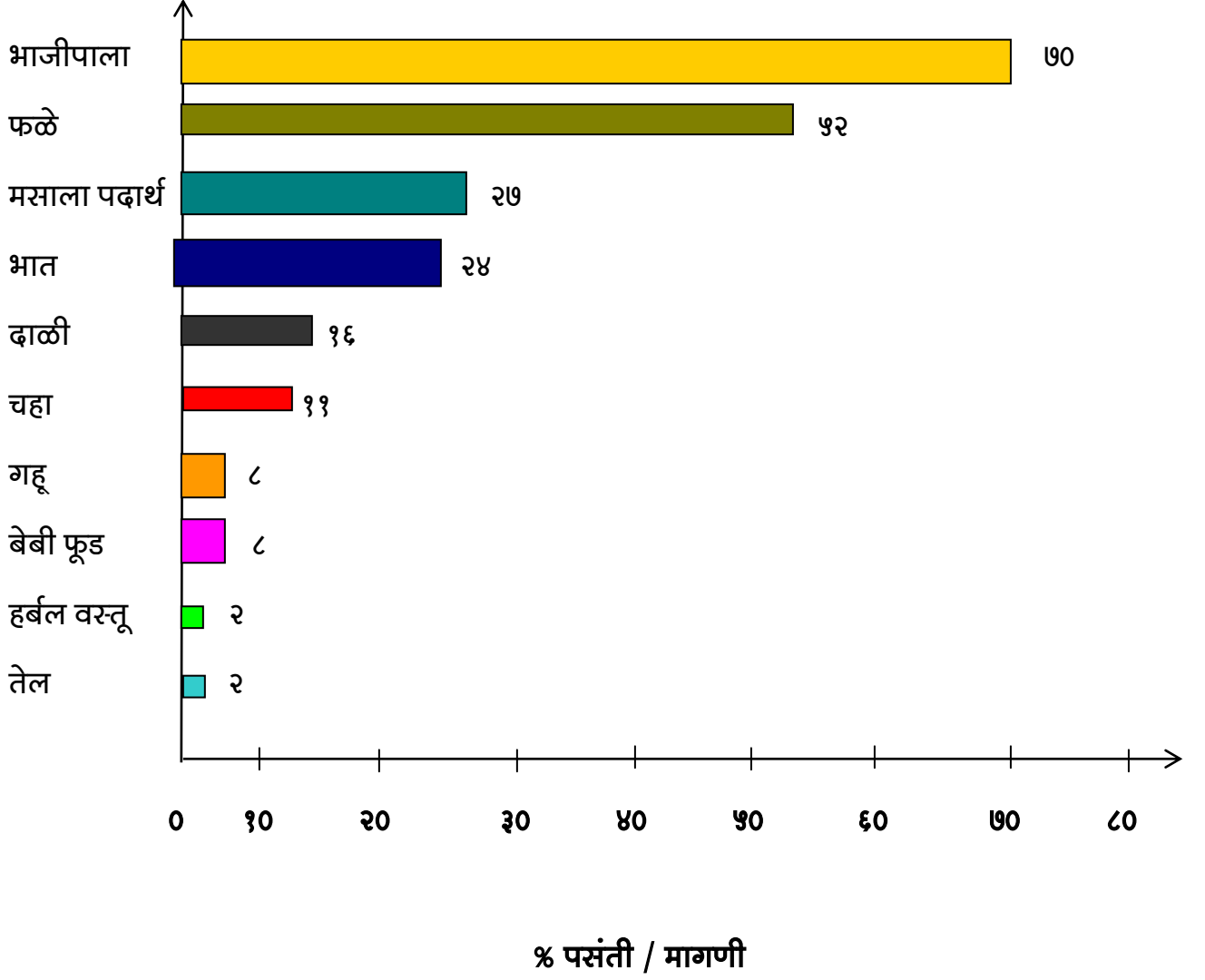
ग्राहकांना काय हवे

- ताजे दिसावे व अनुभवावे (Freshness)
- इतर मालाच्या तुलनेने आकार, रंग व प्रत अधिक सरस व आकर्षक (Size, colour)
- असेंद्रिय मालापेक्षा उत्कृष्ट चव (Taste)
- मालाचे आयुष्य अधिक काळ टिकावू व चांगले (Shelf life)
- मालाच्या प्रतीमध्ये सातत्य, पुरवठा विनाखंड, व सर्व प्रकारचा माल (Quantity, Supply, Range)
- इतर मालाएवढाच किंवा १० ते २० टक्के जादा भाव (Price)
- प्रमाणित माल (Certified)

सॅद्रीय शेतीमाल विक्रीसाठी योग्य स्थळे

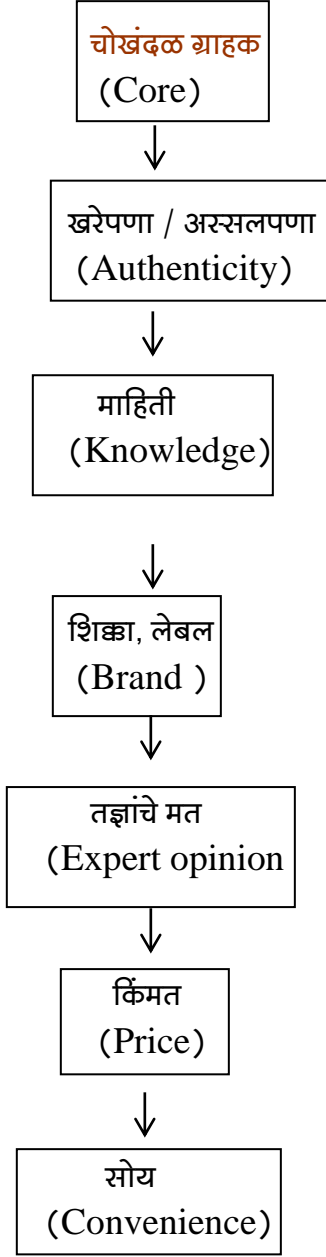
१. मॉल्स व सुपर मार्केट चेन
२. हॉटेल, रेस्टॉरंट, कॅटीन
३. खाजगी कंपनी / उद्योगांचे कॅटीन
४. शिक्षण संस्था (शाळा, कॉलेज कॅटीन)
५. खाजगी व शासकीय दवाखाने
६. देऊळ, आश्रम, गुरुव्दारा, इस्कॉन, चर्च इत्यादी धार्मिक स्थळे
७. हेल्थ क्लब (जीम)
८. सॅद्रीय मंडी, बाजार, सेमिनार, प्रदर्शने, कार्यशाळा इ.

भारतीय ग्राहकांची सेंद्रिय मालासाठी (पसंती / मागणी)

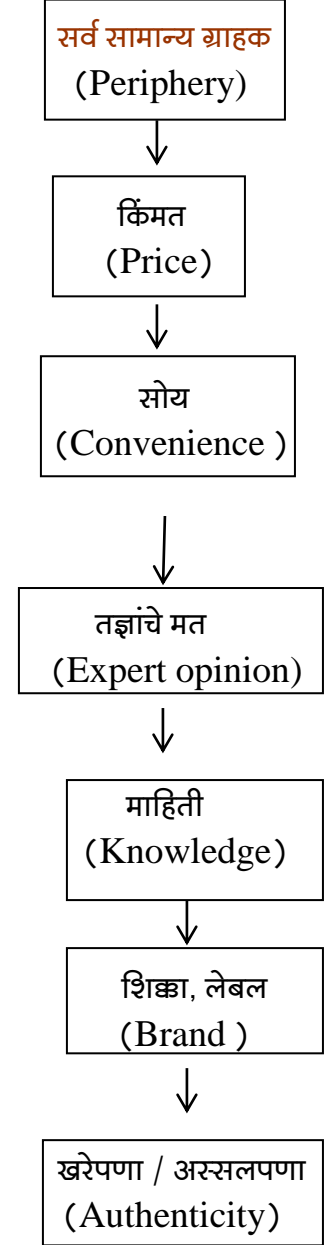

सैद्धीय ग्राहकाच्या माल खरेदीच्या निर्णयाचा/पसंतीचा प्राधान्यक्रम

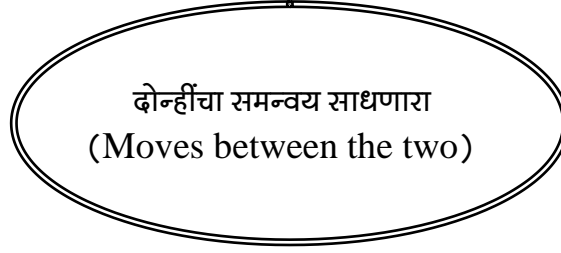
गट - १

गट - २

गट - ३
मध्यम ग्राहक

सेंट्रिय शेती वाढीसाठी काय केले पाहिजे

- पारंपारिक शेती पध्दती व आधुनिक सेंट्रिय कृषि तंत्रज्ञानाची योग्य सांगड
- गट अथवा समूह शेती करणाऱ्यांना प्रोत्साहन व मार्गदर्शन
- एकात्मिक मूलद्रव्य व कीड व्यवस्थापनाच्या सेंट्रिय पध्दतीचे प्रशिक्षण व प्रबोधन
- सेंट्रिय चळवळीतील अशास्त्रीय व दिशाभूल करणाऱ्या प्रवर्तकांना थारा देवू नये
- सेंट्रिय शेतीमालाला योग्य मूल्य देणे
- अपेडा पुरस्कृत संस्था किंवा पीजीएस अंतर्गत सेंट्रिय शेती प्रमाणिकरणासाठी अधिकाधिक शेतकऱ्यांना प्रवृत्त करणे
- ग्राहकवर्ग वाढवण्यासाठी शेतमालाचे वेष्टणीकरण (पॅकींग) व लेबलींग उच्च दर्जाचे व आकर्षक हवे
- सेंट्रिय शेती चळवळीत वाढीव भाव हाच फायदा असा चुकीचा संदेश देणे बंद करणे

रासायनिक शेती उत्पादीत अन्नाचे दुष्परीणाम

- जगभरातील प्रत्येक देशातील अन्नपदार्थांमधील रसायनांचे अवशेष पाहिले तर प्रत्येक व्यक्ती प्रतिदिन अन्नातून पुढीलप्रमाणे विष सेवन करते. (मिलीग्रॅम प्रतिदिन)

अमेरिका	-	७.६
इंग्लंड	-	१२.०
ऑस्ट्रेलिया	-	२०
जर्मनी	-	१४९
युरोप	-	१९६
भारत	-	३६०

- एन.पी.के. च्या शेतीमधील वापराने आपल्या अन्नातील पोषण मूल्यांचा सतत न्हास होत आहे.
- आपल्या शरीराला कॅल्शियम, मॅग्नेशियम, लोह, सिलिका, बोरॉन व अती अल्प प्रमाणात क्रोमियमही आवश्यक असते.
- आपल्या असेंद्रीय अन्नमध्ये हे सूक्ष्म घटक कमी पडतात व हायपरटेन्शन, मधुमेह, लठ्ठपणा, रक्तदाब हे विकार निर्माण होतात. फळे, भाज्या व दूधही कीटकनाशकांनी युक्त असतात व शरीराच्या सहनशीलता मर्यादेच्या पलीकडे हे घटक असतात.
- FAO (Food & Agriculture Organization of UNO) च्या अहवालानुसार जगातील ३०० कोटी जनता रसायनांनी ग्रस्त आहे.

रासायनिक शेतीमुळे होणारी हानी

१. नत्र खते जमिनीत दिल्यावर त्यांचे नायट्रेटमध्ये रूपांतर होऊन ती शेती मधील पिके, फळझाडे यात घेतली जातात व त्यामुळे अन्नामध्ये येतात. त्यामुळे लिव्हर व रक्तामधील हिमोग्लोबिन बनण्याच्या क्रिया बिघडतात. ४५ मिली नायट्रेट मानवी शरीर पचवू शकते पण आता भारतात त्याचे प्रमाण ८०० मिली आहे. या नायट्रेट्स मुळे शरीरातील सर्व संस्थांची मोठ्या प्रमाणात हानी होते. हे जादा क्षार उत्सर्जन क्षमतेवर ताण पाडून युरिनरी डिसऑर्डर निर्माण करतात.
२. शेतीमधील रसायन वापराने पक्षांची, फुलपाखरांची, मधमाशांची संख्या नष्ट होत चालली आहे.
३. जमिनीमधील जीव जंतूंची, गांडुळांची संख्या कमी होत चालली आहे. जमिनीचा पोत व घडण नष्ट होऊन आपल्या हाती मृत जमिनी उरल्या आहेत.
४. डी.डी.टी. चे अंश मातेच्या दुधातून नवजात अर्भकात व पाण्यामधील माशातूनही सापडत आहेत.
५. पक्षांच्या अंड्यामधूनही रसायने सापडत आहेत.
६. शेतीरसायनांच्या विषबाधेमुळे जगभर अनेक शेतकरी मरण पावले त्यात ३३ % भारतीय आहेत.

भारतात सेंद्रिय शेती क्षेत्र वाढत का नाही

- अल्पभूधारक व सीमान्त शेतकऱ्यांजवळ ३ वर्षे धीर धरण्यासाठी अपुरा पैसा
- सेंद्रिय शेतीचे खरे महत्त्व अजून समजलेच नाही.
- रासायनिक शेती तंत्रज्ञानाच्या तुलनेने संशोधन व विस्तार कार्य अत्यंत अपुरे
- विभागनिहाय व निरनिराळ्या सेंद्रिय पिकांच्या सेंद्रिय लागवडीचे तंत्रज्ञान विकसीत व उपलब्ध झाले नाही.
- शासनाकडून भरीव तांत्रिक मार्गदर्शन व आर्थिक मदत नाही.
- सेंद्रिय शेती प्रमाणिकरण महागडे असल्याने परवडत नाही (अपवाद पीजीएस पध्दती)
- शेतमाल उत्पादक शेतकऱ्यांची सेंद्रिय मालास खुपच भाव देण्याची मागणी

विविध सेंद्रिय व असेंद्रिय भाज्यातील पोषण मूल्ये

सेंद्रिय व रासायनिक भाजीपाल्यातील उपयुक्त घटकांची तुलना (% प्रति १०० ग्रॅम)

अ क्र	भाजीपाला घटक	घेवडा		कोबी		टोमॅटो		पालक		लेट्यूस	
		सेंद्रिय	रासायनिक	सेंद्रिय	रासायनिक	सेंद्रिय	रासायनिक	सेंद्रिय	रासायनिक	सेंद्रिय	रासायनिक
१	कॅल्शियम	४०.५	१५.५	६०.०	१७.५	२३.०	४.५	९५.०	४७.५	७१.०	१६.०
२	मॅग्नेशियम	६०.०	१४.८	४३.६	१५.६	५९.३	४.५	२०३.९	४५.९	४९.३	१३.१
३	पोटॅशियम	९९.७	२९.१	१४८.३	५३.७	१४८.३	५८.६	२५७	८४.०	१७६.५	५३.७
४	सोडीयम	८.६	०.०	२०.४	०.८	५.०	०.०	५९.५	०.८	१२.२	०.०
५	मॅग्नेजीज	६०.०	२.०	१३.०	२.०	६८.०	१.०	११७.०	१.०	१६९.०	१.०
६	लोह	२२७.०	१०.०	९४.०	२०.०	१९३८.०	१.०	५३.०	०.०	५१६.०	९.०
७	तांबे	६९.०	३.०	४८.०	०.४	५३.०	०.०	३२.०	१.५	६०.०	३.०

संदर्भ :- तामीळनाडू कृषि विद्यापीठ, कोईमटूर (तामीळनाडू)

रासायनिक शेतीमुळे भाज्यातील सूक्ष्म घटकांवर परिणाम % मिलीग्रॅम

अ.क्र.	भाजी	सूक्ष्म घटक	कॅल्शियम		मॅग्नेशियम		लोह	
			१९९४	१९९२	१९९४	१९९२	१९९४	१९९२
		साल						
१	कोबी		२४८.०	४७.०	६६.०	१५.०	१.५	०.५९
२	लॅट्सूस		२६५.५	१९.०	११२.०	९.०	९४.०	१०.५
३	पालक		२२७.३	१९.०	११२.०	७९.०	६४.०	२.७

संदर्भ :- तामीळनाडू कृषि विद्यापीठ, कोईमतूर (तामिळनाडू)

बाजारातील असेंद्रिय अन्नातील रसायनाचे आरोग्यावरील दुष्परिणाम

अ.क्र.	घटक	रसायन	आरोग्यावरील दुष्परिणाम
१	दूध	ऑक्सीटोसीन(दूधवाढीसाठी संप्रेरक) क्लोरपायरीफॉस	गर्भपात, कर्करोग उत्तेजक, मज्जातंतू विकार
२	चहा, कॉफी	कोलटार रंग	कर्करोग उत्तेजक
३	दाळी	कोलटार रंग	कर्करोग उत्तेजक
४	हळद	लेड क्रोमेट	रक्तक्षय, अर्धांगवायू, बुध्यांक कमी, मेंदू अपाय गर्भदोष व गर्भपात
५	मिठाई	मेटानील येलो (रोडॅमीन बी)	कर्करोग उत्तेजक
६	लोणची	कॉपर सॉल्ट	मूत्राशय विकार
७	साँफ	मेल्याचीट ग्रीन रंग	कर्करोग उत्तेजक
८	वनस्पती तेल	रॅन्सीड ऑनिमल फॅट	मळमळणे, उलटी
९	भेंडी	कॉपर सल्फेट	रक्तक्षय (अॅनेमिया)
१०	वांगी	कार्बोफ्यूरोन	अपुरी शारिरीक वाढ, कर्करोग उत्तेजक
११	फूलगोबी	फॉस्फामिडॉन, मिथाईल पॅराथिरॉन	अपुरी शारिरीक वाढ, कर्करोग उत्तेजक
१२	मीठ	रांगोळी	पचन संस्था आतड्यांना इजा / दुखापत
१३	बी.टी. कापूस (कपडे, तेल, पेंडी)	क्राय १ एसी जनुक, सीए एमव्ही - ३५ (कॉलॉफ्लॉवर मोझेक व्हायरस प्रमोटर जीन)	मानव (कपडे) त्वचा रोग, अॅलर्जी (तेल) वंधत्व, पचनसंस्था विकार (वृद्ध व बालकांवर जनावरे - गर्भधारण क्षमतेवर जलद दुष्परिणाम
१४	बी.टी. वांगे	ऑटिबायोटिक रेझिस्टंट मार्कर जीन	कर्करोग, गर्भपात, वाढ खुंटणे, गर्भदोष,

		NPTLL & AAD	अॅलर्जी, प्रतिकार क्षमता मंदावणे) (संदर्भ:- इंडियन मेडिकल, पार्लियामेंटोरियन, फोरम, नवी दिल्ली)
१५	धने पावडर	घोड्याची लीढ	परमेश्वर जागे (अभ्यास नाही)
१६	ज्वारी हुरडा	हिरवा रंग	परमेश्वर जागे (अभ्यास नाही)
१७	भाजीपाला	लेड,(पारा) ई- कॉलाय, सेल्मोनील	परमेश्वर जागे (अभ्यास नाही)
१८	वांगे	निकृष्ट तेल चोपडणे	परमेश्वर जागे (अभ्यास नाही)
१९	सफरचंद	मेण चोपडणे	परमेश्वर जागे (अभ्यास नाही)
२०	गाजर, टरबूज	- लाल रंगाचे पाणी इंजेक्शन - अॅसिटोसिन द्रावणात बुडवणे (आकार वाढ व आकर्षक रंगासाठी)	परमेश्वर जाणे (अभ्यास नाही)
२१	आंबे, केळी	- कल्टार - फुलोरा येण्यासाठी संप्रेरक - इथेल, कॅल्शियम कार्बाईड, कृत्रिमरित्या फळे पक्क करण्यासाठी	परमेश्वर जाणे (अभ्यास नाही)
२२	मासे	जिलेबी किंवा गुलाल चोपडणे (आकर्षक चकाकी व रंग येण्यासाठी)	परमेश्वर जाणे (अभ्यास नाही)
२३	मिरची पावडर	विटकर भुगा	परमेश्वर जाणे (अभ्यास नाही)
२४	पिस्ता बहुतांश फळे व	निकृष्ट स्पंज तुकडे	परमेश्वर जाणे (अभ्यास नाही)
२५	भाजीपाला	कॅल्शियम कार्बाईड, इथेल,	परमेश्वर जाणे (अभ्यास नाही)

		लिवोसिन, सल्फेट ऑफ पोटॅश, पोटॅशियम डायअर्थो फॉस्फेट	
२६	शीतपेये (कोल्ड्रीक्स)	कार्बन डायऑक्साईड	वायुमुळे ढेकर येणे, गरगरणे, चक्कर येणे
		कॅफीन (पेय फेसाळते)	मेंदूला तरतरीत वाटते पण शरीर कॅफीनची वारंवार मागणी करणे, व्यसनी बनवते
		फॉस्फोरीक ॲसिड (चुरचुरीतपणा)	दातावरचे आवरण, हाडे ठिसूळ करते, यकृत व आतडीवर प्रहार करून निकामी करते.
		ॲसपारटेम (मधुरता)	मेंदू, मज्जातंतू रक्त यावर घातक परिणाम, कर्करोग, मधुमेह रोगांना निमंत्रण
		थायलियन (द्रावण थंड राखते)	पचन संस्था, मूत्रपिंड, मेंदू, हृदय यावर मंदगतीने घातक परिणाम
२७	पिवळा गूळ	सोडीयम हायड्रोसल्फाईट, ॲक्झीलीक ॲसिड, फॉस्फोरीक ॲसिड, डिटर्जंट पावडर, बेझिन	कॅन्सरला निमंत्रक

संदर्भ :- १. ग्रीन वॉच, यु.के. व ग्रीन पीस (जी.एम. कॉन्टॅमिनेशन रजिस्टर)

२. सेंटर फॉर सेल्युलर व मॉलेक्यूलर बायोलॉजी, हैद्राबाद (आंध्रप्रदेश)

३. टाईम्स ऑफ इंडिया २४.०२.२००५

४. शेतीमाती - मराठवाडा कृषि विद्यापीठ

सेंद्रिय व असेंद्रिय अन्नपदार्थातील फरक

अ. क्र.	घटक	सेंद्रिय अन्नपदार्थ	असेंद्रिय अन्नपदार्थ
१	टिकावूपणा (शेल्फ लाईफ)	संपूर्ण अभ्यास नाही	संपूर्ण अभ्यास नाही
२	पाण्याचे प्रमाण	कमी	जास्त
३	जीवनसत्व सी व खनिज प्रमाण	जास्त	कमी
४	कीटक नाशकांचे अंश	नाही	धोक्याच्या पातळीहून अधिक
५	फ्री नायट्रेट रॅडिकल्स	कमी	खूप जास्त (युरिया वापरामुळे किडीचे प्रमाणही जास्त)
६	तंतुमय पदार्थ (फायबर)	जास्त (पचनास आवश्यक)	कमी

संदर्भ :- नॅशनल सेंटर ऑफ ऑर्गॅनिक फार्मिंग, गाझियाबाद (उत्तरप्रदेश)

जगात अशक्य काहीच नाही

**NOTHING IS IMPOSSIBLE IN THIS
WORLD**

**EVEN THE WORD IMPOSSIBLE SAYS
I AM POSSIBLE**

सेंद्रीय शेती विषयी नेहमी विचारले जाणारे प्रश्न (FAQ)

प्रश्न १. सेंद्रीय अन्न व भाजीपाला तुलनेने चमकदार व आकर्षक का दिसत नाही ?

ग्राहकांची पूर्वापार मानसिकताच अशी झाली आहे की अन्न, भाजीपाला व फळे आकर्षक व चमकदार दिसली तरच ती चांगली - हे चुकीचे आहे.

अ.क्र	असेंद्रीय (आकर्षक पण घातक)	सेंद्रीय (जीवनसत्वयुक्त व पौष्टीक खते व औषधे)
१	गूळ -असेंद्रीय गूळात - रासायनिक खते व कीड नाशके फवारलेल्या ऊसापासून तयार केलेला. - आकर्षक रंगासाठी सोडीयम हायड्रोसल्फाईड, ऑक्झीलीक अॅसिड, फॉस्फोरीक अॅसिड, डिटर्जेंट पावडर, बेंझीन वापरलेला (कॅन्सर आमंत्रक)	सेंद्रीय गूळ - - रासायनिक न वापरलेल्या उसाच्या रसापासून तयार केलेला - नैसर्गिक रंगाचा, - मधूर गोडी असणारा - भेंडी अर्क वापरलेला - पाणी न सुटणारा - वअत्यंत आरोग्यदायी
२	तांदूळ- १. रासायनिक खते वापरलेला तांदूळ २. पॉलीश करून आवरणातील थियामीन व नियामीन ही पौष्टीक जीवनसत्वे निघून गेल्याने कमी पौष्टीक	सेंद्रीय तांदूळ - - सेंद्रीय पध्दतीने लागवड केलेला तांदूळ - पॉलीश प्रक्रिया न केल्यामुळे थियामीन व नियामीन जीवनसत्वयुक्त - हातसडीचा तांदूळ आकर्षक नसला तरी अधिक जीवनसत्वे व पौष्टीक तत्व असणारा
३	भाजीपाला - व्हिट्रीऑल मध्ये बुडवलेला - आकर्षक रंग व आकार मोठा होण्यासाठी ब्ल्यू व्हिट्रीऑल, कल्टार, कॅलशियम कार्बाईड इ. रसायने वापरलेला - विविध रोगास आमंत्रक	- कोणतेही खत, औषध, वाढवर्धक न वापरलेला - सुरक्षित वनस्पतीजन्य औषधे व जैविक औषधे वापरून लागवड केलेला - दीर्घ काळ ताजा राहणारा भाजीपाला - अधिक पौष्टीक घटक असणारा
४	फळे - सफरचंदाला मेण लावून आकर्षक केलेली - उदा. टरबूजाला आकर्षक रंग व आकारासाठी अॅसिटोसिन रसायनात बुडवले जाते व लाल रंगाच्या पाण्याचे इंजेक्शन दिले जाते. - फळे लवकर पक्क होऊन आकर्षक दिसण्यासाठी इथ्रेल, कॅलशियम कार्बाईड रसायनांचा वापर होतो.	सेंद्रीय फळे अधिक मधुर, पौष्टीक व जास्त दिवस ताजी राहतात.

१. चांगले दिसणे म्हणजे चांगले असणे नव्हे- आपण खातो ते आकर्षक नसले तरी विषमुक्त व पौष्टीक असावे.

२. असेंद्रीय भाजीपाला व फळ खाण्यापूर्वी स्वच्छ पाण्याने धुवा, फळाची साल काढा व भाजीपाला शिजवून खा. त्यामुळे पोटात रसायनाचे अंश काही प्रमाणात कमी जातील.

प्रश्न २. सेंद्रीय शेती / अन्न हे तात्पुरते खूळ / फॅड आहे , काही वर्षांनी भ्रमनिरास होईल

- कोणतेही फॅड व खूळ तात्पुरत्या कालावधीचे - जास्तीत जास्त २-३ वर्ष टिकते परंतु सेंद्रीय शेती / अन्न सेवनाचे महत्व गेल्या १०-१२ वर्षांपासून सतत वाढतच आहे.
- जागतीक पातळीवर ग्राहकांकडून सेंद्रीय अन्नाची मागणी सरासरी २०-२५ % नी दरवर्षी वाढतच आहे.
- एका सर्वेक्षणानुसार युरोपियन देशांची सेंद्रीय अन्नाचे मागणी २०१५ साली एवढी असेल की भारतात सर्व शेतक-यांनी सेंद्रीय उत्पादन केले तरी पुरवठा अपुरा पडेल.

प्रश्न ३. सेंद्रीय शेतीमुळे उत्पादन कमी मिळते व वाढत्या लोकसंख्येच्या अन्नसुरक्षेचा प्रश्न उपस्थित होणार नाही काय ?

विज्ञानाधारीत सेंद्रीय पीक लागवड पध्दतीची माहिती तंत्रज्ञान शेतक-यांना नसल्याने उत्पादन सुरुवातीला कमी मिळते. हे तंत्रज्ञान अवलंबले तर रासायनिक शेती एवढे किंबहुना अधिक उत्पन्न शेतकरी मिळवू शकतात.

- अन्नधान्य उत्पादन मुबलक आहे. अन्न सुरक्षेचा प्रश्न निर्माण होण्याचे प्रमुख कारण म्हणजे ती साठवण्यासाठी असणारी अपुरी गोदामे, अन्नाची कीड, उंदीर व मानवाकडून (उच्चभू) होणारी नासाडी, वितरण व्यवस्थेतील दोष व भ्रष्टाचार इत्यादी आहेत. यावर उपाययोजना केली तर अन्नसुरक्षेची शाश्वती वाढेल.
- रासायनिक शेती अशीच चालू राहिली तर उलट जमिनीची उत्पादकता वरचेवर कमी होऊन उत्पादन घटेल, मानवाचे आजार वाढतील, नवीन पिढी कमकुवत होईल. अन्न सुरक्षेचा प्रश्न रासायनिक शेतीमुळे तयार होईल सेंद्रीयमुळे नव्हे.

- “ आंतराष्ट्रीय सेंद्रीय शेती - अन्न सुरक्षा परिषद ” रोम (इटली) येथे ३ ते ५ मे, २००७ रोजी आयोजित केली होती. त्यात ८० देशातील नामांकित शास्त्रज्ञ, संशोधन संस्था व स्वयंसेवी संस्थेचे प्रतिनिधी, शेतकरी संघटना इत्यादींनी सहभाग नोंदवला होता.
- परिषदेअंती प्रसिध्द केलेल्या अहवालानुसार सेंद्रीय शेती सर्वांचे पोट भरण्यास सक्षम आहे परंतु त्यासाठी राज्यकर्त्यांची इच्छाशक्ती प्रबळ पाहिजे व कालबद्ध धोरणे आखून त्याप्रमाणे अमलबजावणी करणे गरजेचे आहे (संदर्भ : www.fao.org)
- वर्ल्डवॉच इन्स्टीट्यूट चे शास्त्रज्ञ श्री. ब्रायन हालबिल यांनी प्रसिध्द केलेल्या “ Can Organic Farming Feed Us all ” या संशोधन अहवालानुसार (मे/जून २००६). सेंद्रीय शेतीमुळे अन्नसुरक्षेच्या प्रश्नासोबत भूकबळीचेही समूळ उच्चाटन होईल. (संदर्भ : www.worldwatch.org/organic)
- “ Organic farming will feed the world ” डॉ. स्टीव्ह स्थिम, डायरेक्टर, नोवार्टिस यांनी प्रसिध्द केलेला लेख (इकॉलॉजी अँड फार्मिंग ड्द सप्टेंबर / डिसेंबर २०००)
- सेंद्रीय शेतीमुळे जमिनीची उत्पादकता वाढतच जाईल (कधीही घटणार नाही) व सातत्याने अधिकाधिक उत्पादन मिळत जाईल. तसे रासायनिक शेतीमुळे कदापी होणार नाही.
- रासायनिक शेती पेट्रोलियम पदार्थांच्या उपलब्धतेवर विसंबून आहे. त्यामुळे भविष्यात रासायनिक पध्दती बंदच करावी लागेल. हे लक्षात घेऊन सेंद्रीय शेतीचे महत्व जाणले पाहिजे.
- प्रचलित रासायनिक शेतीत एक पीक पध्दती आहे. परंतु सेंद्रीय शेती पध्दतीत ५-६ सहजीवन योग्य असणारी पिके प्रमुख पिकामुबत घेतलीच जातात त्यामुळे मुख्य पिकासोबतच (नगदी), इतर पिकापासून घरातील कौटुंबिक अन्नांची गरज भागते.

उदा. रासायनिक शेती - १ एकर कापूस क्षेत्रातून ६ क्विंटल कापसापासून @ रु. ३,००० प्रति क्विंटल प्रमाणे रु. १८,००० मिळतात.

सेंद्रीय शेती - १ एकर कापूस क्षेत्रात - सोयाबीन, तूर, मूग, मका मिश्र पिकामुळे मिळणारे उत्पन्न :

कापूस - ४ क्विंटल @ रु. ३,००० प्रति १ क्विंटल रु.	-	१२,००० /-
तूर - ३ क्विंटल @ रु. २,००० प्रति १ क्विंटल रु.	-	६,००० /-
मूग - १ क्विंटल @ रु. २,५०० प्रति क्विंटल रु.	-	२,५०० /-
मका - १ क्विंटल @ रु. १,२०० प्रति क्विंटल रु.	-	१,२०० /-

एकूण

२१,७०० रुपये मिळतात

सारांश :- सेंद्रीय शेती पध्दतीत नगदी फायदा मिळतोच शिवाय कौटुंबिक असुरक्षाही अधिक जागतीक अन्न सुरक्षेसाठी केवळ सेंद्रीय शेती हाच एकमेव व शाश्वत मार्ग आहे

प्रश्न ४ : मला सेंद्रीय अन्न हवे पण मर्यादीतच मिळते त्यावर उपाय काय ?

- सेंद्रीय शेती ही शेतक-यांनी उभी केलेली चळवळ आहे.
- त्यास केंद्र, राज्य शासन व कृषि विद्यापीठांचा अपेक्षे एवढा प्रतिसाद नाही. तरीही गेल्या ५ - १० वर्षांपासून शेतकरी नवनवीन शेतीमाल व प्रक्रिया युक्त अन्नपदार्थ बाजारात आणीत आहेत. यथावकाश सर्व प्रकारचे सेंद्रीय अन्न पदार्थ उपलब्ध होतील.
- मॉफसारख्या संस्थेकडे ग्राहकांनी एकत्रित मागणी नोंदवल्यास त्याची पूर्तता करता येईल.

प्रश्न ५ :- सेंद्रीय अन्नपदार्थ इतरांपेक्षा महाग का ?

- प्रचलीत रासायनिक शेती साठी शासनाकडून भरपूर अनुदान (सबसिडी) मिळते उदा. सन. २०१०-११ च्या अर्थ संकल्पात शासनातर्फे रासायनिक खत उत्पादकांना १,२४००० कोटी रूपयाची सबसिडी देण्यात आली. या उलट सेंद्रीय खतासाठी शासनाने ३०० कोटी रूपये दिले आहेत. शासनाने सेंद्रीय शेतीसाठीही भार सोसला तर शेतकऱ्यांना सेंद्रीय शेतीमाल कमी भावात विकता येईल.
- राज्यात अंदाजे २.१३ लक्ष शेतकरीच हिमतीने व स्वबळावर सेंद्रीय शेती करीत आहेत. त्यांचे सुरुवातीला २,३ वर्षे उत्पन्न घटते, त्याची अंशतः भरपाई करण्यासाठी मालाचा विक्रीभाव तुलनेने १०-२० टक्के जादा ठेवणे गरजेचे आहे.
- असेंद्रीय शेतमालाच्या तुलनेने सेंद्रीय शेतमालाचे प्रमाण कमी असल्याने माल साठवणुक वाहतुकीचा खर्च अधिक येतो त्यामुळे किंमत जास्त ठेवावी लागते.
- “ महाग ते चांगले ” ही मानसिकता सर्वसाधारण ग्राहक वर्गात आहे. तेव्हा तुलनेने जास्त जीवनसत्वे, खनिज पदार्थ व पौष्टीक असणारा शेतीमाल महाग विकला तर त्यात वावगे काही नाही

- परदेशात कर्ब वायुचे उत्सर्जन रोखले तर कार्बन क्रेडीट व्दारे मोबदला दिला जातो. सेंद्रिय शेतकरी रासायनिक खते व विषारी कीटकनाशकाचा वापर टाळून कितीतरी पटीत कार्बन उत्सर्जन घटवीत आहेत. त्याचा त्यांना मोबदला कुणीच देत नाहीत. अशा वेळी त्यांनी भाव जास्त मागितला तर वावगे नाही.
- सेंद्रिय अन्नसेवनामुळे आपल्या कुटुंबियांना एरवी होवू शकणारे आजार टाळले जातात व औषधोपचाराचा पैसाही वाचतो, सेंद्रिय मालाला थोडा जादा भाव देवून त्याची भरपाई करणे रास्त आहे.
- भविष्य काळात शासन व विद्यापीठांची भरीव मदत व मार्गदर्शन मिळाल्यास सेंद्रिय तंत्रज्ञानात आधुनिकता व सुलभता येवून पीक लागवड खर्च, प्रक्रिया खर्च कमी करता येईल. त्यावेळी सेंद्रिय शेतीमाल स्वस्त दरात देता येणे शेतक-यांना शक्य होईल.

प्रश्न ६ :- सेंद्रिय शेतीमाल ओळखावा कसा ?

- शेतीमाल विकत घेताना पॅकींगवरील लोगो व लेबल तपासावे व तो माल प्रमाणित यंत्रणेकडून प्रमाणित केलेला असल्याची खात्री करावी.
- ऑर्गॅनिक फार्मिंग असोसिएशन ऑफ इंडिया (OFAI) पुरस्कृत सहभागी व स्वयंशासित प्रमाणिकरण योजनेअंतर्गत (Participatory Guaranty Scheme- PGS) माल प्रमाणित असल्याची खात्री लेबल पाहून करावी.
- अपेडा पुरस्कृत प्रमाणिकरण पध्दती महाग व किचकट असल्याने अनेक प्रामाणिक शेतकरी प्रमाणपत्र घेवून लेबल वापरू शकत नाहीत. अशावेळी शेतीमाल विक्रेता संपूर्ण विश्वासाई असल्यास त्यावर भरोसा ठेवून अप्रमाणित शेतीमालही घेण्यास हरकत नाही.

प्रश्न ७ :- सेंद्रिय म्हणजे “रसायनमुक्त” शेतीमाल असे समजावे का?

- होय, कारण : प्रमाणिकरण यंत्रणेने निश्चित केलेल्या मार्गदर्शक तत्वानुसार पीक लागवड पध्दती अवलंबून उत्पादीत सेंद्रिय शेतीमाल उत्पादीत केलेला असतो.
- मार्गदर्शक तत्वानुसार पीक लागवड करताना रासायनिक खते, विषारी कीड रोग व तणनाशकांचा तसेच जनुकीय परावर्तीत बियाण्यांचा वापर करण्यास सेंद्रिय शेतीत बंदी आहे.

- निसर्ग व पर्यावरणास हानी पोहोचवणारी कोणतीही कृती केली जात नाही.
- कोणतेही विषारी रसायने वापरले नसल्याने उत्पादीत शेतीमाल रसायनमुक्त पौष्टिक व उत्कृष्ट चवीचा /प्रतीचा असतो.

प्रश्न ८ :- आम्ही इतकी वर्षे रासायनिक शेतीतील अन्नधान्य खात आहोत, आम्हाला काहीच त्रास नाही , मग सेंद्रीय अन्न खाण्यास का सुरुवात करावी ?

- रासायनिक खते व कीड रोग नाशकातील द्रव्ये निश्चितपणे मानवाला खाण्यायोग्य नसून विषारी आहेत व ही द्रव्ये पीक लागवडीत वापरली जातात.
- प्रत्येकाची रोग प्रतिकार शक्ती (Immunity) भिन्न असल्याने कुणावर लवकर तर कुणाला दीर्घ कालावधीनंतर शारीरिक आजार उद्भवतात.
- काही घातक रसायनाचा परिणाम कालांतराने दुस-या पिढीवर झालेला आढळून आला आहे. (गर्भपात महिला)
- विषारी रसायनामुळे Actue व chronic symptoms दिसणे वेगवेगळ्या वयोमानावर व भिन्न प्रकृतीवर अवलंबून आहे
- त्यामुळे सर्व कुटूंब सदस्यांनी आजच सेंद्रीय अन्न सेवन करणे चालू करून **उर्वरीत आयुष्य व आगामी पिढी** निकोप सुदृढ होण्याचा संकल्प करावा.

सैद्धीय शेती माल विक्रेत्यांची यादी

१. श्रीनिवास कुलकर्णी व श्री. वचन शहा
ऑर्गॅनिक अँड नॅचरल्स, कमलजा
अपार्टमेंटस, १३०६ शिवाजीनगर, बँक ऑफ
बडोदा लेन, मॉर्डन हायरस्कूल समोर, जंगली
महाराज रोड, पुणे - ४११ ००५
फोन नं. ०२० - २५५३६८३५

मो. ९८२२०१८२२६, ९४२२००२३४७

Email:-

organiconaturals@rediffmail.com

२. संदिप ईश्वर घांगळे
घांगळे सैद्धीय धान्य भांडार, राम मंदिरासमोर
गोल बाजार, जि. वर्धा
फोन नं. ०७१५२ / २५३०६२,
मो. ९८२२२३७६८६

३. ओम प्रकाश मोर
इकोफार्मस (इंडिया) लि. धामणगाव रोड,
ता. जि. यवतमाळ - ४४५ ००१
फोन ०७२३२- २४२२२२, २४२३७२, २४५३६९ फॅ

४. अरुण आर देसाई
इकोफ्रेंडली ऑर्गॅनिक फार्म प्रोड्यूसर्स ग्रुप
मु.पो. तेरणी, ता. गडहिंगलज, जि. कोल्हापूर
फोन नं. ०२३२७ / २३६१७०, २३६२७०
मो. ९९६०९६६८९५, ९४२३९८७२०२

५. सौ. किरण मोर अँड अर्चना
कृती एक्स्पॉर्टस, खरुतम बिल्डींग, ३ रा
मजला, २९ वीर नरीमन रोड, मुंबई- ४०० ०२३
फोन नं. ०२२ / २८८१२९३, २८८१२९४,
२८४२७१२

6. S. A Ghorpade
Advisor, Confederation of Indian
Textile Industries Cotton Research
& Development Associate
Elphinston Building, 2nd floor, 10
Nariman Road, Fort,
Mumbai - 400 002

Phone :- 022-22044314,
22846783(F),Email: cits@vsnl.net

७. भ्रमर राजस्थानी

एन ८-८ गणपती निवास बांगुर नगर,

गोरगाव (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०६०

फोन नं. ०२२ / २८७४१६१३, २८७२५३७५

८. विनीता साळवी

१२, कौस्तुभ धाम, २३, संघाणी इस्टेट,

एल. डी. बी. रोड, घाटकोपर (पश्चिम),

मुंबई - ४०० ०८६, फोन नं. ०२२ / २५००२००४

Email:- salvi-vinita@hotmail.com

9. Shri. Deepak Sachade

Krishi Tirth Gram, Bajwada (Nal),

Post.Nemawar, Dist.Dewas

Mb - 9329570960

१०. प्राची जागुष्टे

६०१ / ३५, व्हिएसएनएल कॉलनी समोर,

ओशीवरा, जोगेश्वरी (पश्चिम), मुंबई - ४००

१०२, फोन नं. ०२२ / ०६३६०७४९

११. सौ. गिता देशमुख

सृष्टी पाटील कॉम्प्लेक्स, फ्लॉट नं. ७/८,

खडकी, औंध रोड, पुणे - ४११ ०३०

फोन नं. ०२०/ २५६९३६३१, मो. ९४२३१३७६१०

१२. श्री. मनोज

सी. व्ही. बी, एक्सपोर्ट्स, ऑफिस नं. ७

अहिया,

१६ वा रोड, राजेश खन्ना गार्डन समोर,

सान्ताक्रुज, मुंबई (पश्चिम)- ४०० ०५४

Email : cvbpurchase@gmail.com

13. Mr. Pradeep M. Pawar

Officer Field production

Sresta House Plot- 7 LIC Colony,

Sikh Village,

Secundarabad-500009

Tel.(040) 27893028,27893729,

27893029(f)

१४. सौ. वैशाली दत्ता यादव

मु. पो. मा. वेल्हा, जि. पुणे

फोन नं. ०२१३०/ २२१४८८(नाचणी लाडू)

१५. कामधेनू पिकल्स व स्पायसेस प्रा लि.
कृषिभवन, १३७९, भवानी पेठ,
पुणे - ४११ ०४२
फोन नं. ०२० / २६३५७९९१, २६३५७७९९२

१६. मशरूम पिकल्स
इकोवर्ल्ड, ५, माधव अपार्टमेंट, जुन्या जकात
नाक्याजवळ, बरोडा - ३९० ००८

१७. निसर्ग फूड्स
गोखले रोड, ठाणे (पश्चिम)

१८. व्ही. पी. फूड्स
मु. बहीरवाडी, पो. रूम भोडी, ता. अकोले,
जि. अहमदनगर - ४२२ ६०१

१९. डी. सी. ऑर्गॅनिक्स
पाखर, सद्गुरु निवास हाऊसिंग सोसायटी,
माणिकबाग, सिंहगड रोड, पुणे - ४११ ०५१
फोन नं. ०२० / ४३५९२३२, ४३५३४११

२०. श्री. सुनिल चुनीलाल पाटील
ऑर्गॅनिक शॉपी, महाराष्ट्र राज्य कृषक
समाज, डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषक भवन,
शॉप नं. १८, छत्रपती शिवाजी महाराज ग्राऊंड
समोर जळगाव, जळगाव
फोन नं. ०२५७ / २०१०३१८, २२२९९४६ (घ)
Email :-
organicshopee@yahoo.co.in

21. Samile Chinch Gel,
Koluleshwar Agro Processors,
204, Ramand Park, Hadapsar,
Pune- 411 026

२२. श्री. वसंतराव शांताराम पोहेकर
अध्यक्ष, सेंद्रिय शेती संशोधन व विकास
संस्था, नरपर पंत, ता. नेर, जि. यवतमाळ
फोन नं. ०७२३८ / २६७२१६ (ऑ), २६६७११५
(घर), मो. ९४२३४३२३०८
Email:-orgareserch@sancharnet.in

23. Health Care Processors Pvt.
Ltd.
S.V Complex, 1st floor, 55,
KR Road, Basvangudi,
Bangalore - 560 007

२४. अभिलाष गोरे

सात्विक फूड अँड अँग्रोप्रोसेसिंग इंडस्ट्रीज,
राहुल गार्डन, मकमलाबाद,

नाशिक - ४२२ ००३

फोन नं. ०२५३/ २५३१५३०, २३२०६०९(घर)

मो. ९४२२२४७९२९, ९८२२३४०५६४,

९८५०६४४१६८

Email:-abhi-gorhe@eptra.com

satvikahar@sancharnet.in

Web:-www.satvikahar.com

२५. अभिनव अन्नब्रम्ह “अद्वैत ”

४१, ओक मार्ग, भागडे हॉस्पिटल जवळ,
जठारपेठ, अकोला,

फोन नं. ०७२४ / २४२३०७,

मो. ९८२३३९७१००, ९८८१५०३०९६

२६. वसंत चि. लोहोकरे

७७०/ २, हनुमाननगर , पाचगाव रोड,
कोल्हापूर २, मूलंप पूनम सोसायटी,
युनिसिपलम अग्रवाल हॉस्पिटलजवळ, मूलूंड
(प.) , मुंबई - ४०० ०८०, मो. ९८५०९९००१८

२७. अमोल मुंदडा

पंचवटी ऑर्गॅनिक, मुंबई , मो. ९८६९२८४७०८

28. Shri. Yogesh Shah

“ Magnet” Homecare Retail Marts
(P), Ltd. New Era Mill Compound,
Mogul Lane Matunga (W),
Mumbai - 400 016

Tel : 020-56528100,56258101(f)

Email:

vendors@homecareretail.com

29. Yogesh Jadhav

703/A, Park side-2, Raheja Estate,
Kulupwadi, Borivali (East),

Mumbai - 400 066,

Mb:- 9820048954

Email:-

jadhavyogi.15@yahoo.com

30. Shri. Madhav Daitha
Anand Nagar, Khairabad,
Hyderabad- 500 004 (A.P)

३१. श्री. संतोष भास्कर निंबारकर
संत सावता महाराज सेंद्रिय फळे, भाजीपाला
उत्पादक संघटन, नारायणगाव, ता. जुन्नर,
जि. पुणे - ०२१३२ / २४३२८२,
मो. ९८६०३८९०३२ / ९९२२४२०४७०

३२. कॅसर इराणी
जुना खंडाळा रोड , पुणे

३३. स्पेन्टा सावते
फोन नं. ०२११४ / २७१३००

३४. प्रिया साळवी
१२, कौस्तुभधाम, २३ संधानी इस्टेट ,
गावदेवी रोड, घाटकोपर (प) मुंबई -
४०००८६
फोन नं. ०२२/२५००२००४,

मो. ९३२४०२७४९७, ९८२११९६६७८

Email :- priya70@yahoo.co.in

३५. सकस आहार
डी.एस.के. टोयोटा जवळ, दिप बंगला चौक,
पुणे - ४११ ०१६, फोन नं. (०२०) २५६५६२८५

३६. एकनाथ ढमढेरे
लोगकर वस्ती, मुंढवा व्हाया, ब्लु.
डायमंड, केशवनगर जवळ मो. ९८५०१५४७१८,
९७६४१६०६३०

३७. डी. एच. वेलणकर
A/ १२ शुक्रतारा, संत जनाबाई पेठ, हनुमान
रोड, विले पार्ले (इस्ट), मुंबई - ४०० ००७,
फोन. नं. ०२२ / २६१०६०५१

३८. जयप्रकाश पाटील
समृद्धी नर्सरी
(सेंट्रीय धान्य, भाजीपाला, मध व गांडूळ खत)
श्रद्धा हार्डटचे मागे, गोरक्षण रोड, २०२ आर
बी.सी. कॉम्प्लेक्स, ५, विद्यानगर,
जि. अकोला - ४४४ ००४

मो. ९८२३१०२३१० (ऑ), मो. ९४२२१६०१५८
(घ), फ़ॉक्स (०७२४)२४५८०१९ (गीता
झेरॉक्स एसटीडी)

३९. आशिष शेते

केंद्र पुरस्कृत सेंद्रिय शेतीमाल विक्री केंद्र,

मु. पो. किहीम, अलिबाग, रायगड

फोन नं. ०२१४१ / ६८५१९१, ३२४०३७

मो. ९३७०६७६५७४, ९४२२१६१९६२

४०. श्री. अनिल / सौ. शितल ढमाळ

अलका ऑर्गॅनिक फूडस सेंद्रिय शेतीमाल

विक्री व सेवा केंद्र H-11 / 155 ओम

चिंतामणी सोसायटी अष्टविनायक नगर,

गजानन महाराज मठासमोर, पर्वती, पुणे - ९

फोन नं. ०२०- २४२२१२५६, मो. ९३७१००६४६९

४१. श्री. शिवाजीराव राजाराम वाबळे

व्दारा प्लॉट नं. २२७८ श्री. सदन इंदिरापथ

मु. पो. ता. कोपरगाव, जि. अहमदनगर

मो. ९८२२५९६५२१

42. PANORAMA Harvest Co-op
Collective farming society Ltd.

MAZAL VADDU, ANJUNA
BARDEL, Goa- 403509,

Phone- 0832/ 2274131, 2274305

43. Shri. Rupesh Bhosle

24 Mantras, 'Dnanraj' R.No. 1,2,3,

Near Sheetal Hotel or Green Park

Hotel, Baner Road, Pune

Mb. 9960831099

Bhaskar Reddy - Mb. 9939777159

४४. श्री. डालचंदभाई सुराणा

कृषक सुराणा मोटार्स, सुराणा सदन,

स्टेशन रोड, दुर्ग, छत्तीसगड - ४९१ ००१

फोन नं. ०७८८ / २३२२८४१,

मो. ९३२९०२९०९९

४५. श्री. संजीव शर्मा

Street no. 3, Deshmukh colony,

inside Patiyala gate, NABHA,

Dist. Patiyala (Punjab) - 247 201,

खेती विरासत, पतियाळा (पंजाब),

मो. ९८१५६१६१५५

Email :- khetivirasat@gmail.com

४६. श्री. संताजी वाटाणे

अध्यक्ष, वसुंधरा सेंद्रीय शेतकरी संघ,

मु.पो., ता. हदगाव., जि. नांदेड

मो.९४२१९७२२३१

४७. श्री. सुधीर चिवटे

सेंद्रीय शेती मॉल, बेळवडे ते तळवीड मध्ये

फाट्यावर पुणे - बंगलोर हायवेवर, सातारा

४८. श्री. श्याम दत्तात्रय परांजपे

मु. पो. निलेगाव, ता. तुळजापूर,

जि. उरमानाबाद - ४१३ ६०३

कै.द.गो. परांजपे स्मृती विश्वस्त निधी

१२०६/ब-५, शिवाजी नगर, पुणे - ४११ ००४,

फोन नं. (०२०) २५५३२३६२, मो.

९३२५४४७४०६

मुलगा :- श्री. मनोज परांजपे

मु. केसेगाव, पो. अगदूर, ता. तुळजापूर,

जि. उरमानाबाद - ४१३ ६०३

४९. श्री. रमेश बाबुराव देशमुख

श्री. सद्गुरु सेंद्रीय शेती माल विक्री केंद्र

खामगाव घाटपुरी नाका जवळ, ता.

खामगाव, जि. बुलढाणा, फोन नं. (०७२६३)

२६७३३७, मो. ९८८११९४३०३

५०. श्री. एकनाथ कराळे अॅन्ड शहा

समृद्धी कृषि परिवार प्रा. लि., २१, तळमजला

सागर प्लाझा, पुणे - मुंबई रोड, नाशिक

फाटा, पुणे - ४११ ०३७

दुकान :- ३०,७८ मजला, इंपीरियल

रेसिडन्सी, कल्याणी नगर, पुणे दास शोखम

मागे , फोन नं. (०२०) २७१२२२७७,

मो. ९८५०५०१२७७

Email

:-

eknathkarale@yahoo.co.in

organicfromfarm@gmail.com

५१. श्री. अजित / रवि केतकर

अभिनव कृषि मानव संसाधन विकास

संगठन, ७५, ग्रेटर तिरुपती कॉलनी,

इंदौर - ४९२ ००१

फोन नं. (०७३१) २४९३६१३, २७०४५५५ (फॅ),

मो. ९८२६३३०२७५

Email:- ahrdo@rediffmail.com

52. Shri. M. Dhaneshekhar

Ourway, V.V. Commercial
complex, 1st floor, Shre. Sharada
college road

Salem- 636016 (TamilNadu)

mob- 9443471166

५३. राजेंद्र कृष्णकांत सतला

४४ सटला हाऊस कामाठीपुरा ,

७ वी गल्ली, एस. पी. रोड, पहिला माळा ,

मुंबई - ४००००८, मोबा. ९९२०१२०२१६

Office :- 4-80/2/11, opp Paolomi

Enclave, Street No. 8 Habsiguda,

Hyderabad – 5000

Email :- satlark@uniphos.com

५४. श्री. अजित /रवि केळकर

अभिनव कृषि मानव संशोधन विकास

संघठन, ७५, ग्रेटर तिरुपती कॉलनी, इंदोर -

४९२००१

फोन नं. (०७३१) २४९३६१३, २७०४५५५ फॅ

मोबा. ९८२६३३०२७५

Email :- ahrdo@rediffmail.com

55. Smt. Sneha Nayak

101/107 , B- wing Sun-N-Shell-

Co.op Housing Society, Sec-8,

Behind New. Charkop Telephone

Exchange , Kandiwali (West),

Mumbai - 400 067

Ph:- 022 / 24591628,

Mb- 9821737144

56. Mr. R. N. Ingale (Proprietor)

Shop no. 36, 1st floor. Grain

Market Bld.no.2 APMC Kalmna,

Nagpur. Maharashtra (India)

Email :- xenonmart@yahoo.co.in

- Web : thexenon@international.com
Mob- 9970429234
Tel fax :- (07121) 2684599
57. Shri. Ketan Anand
D1 Rikhav Building, 3rd floor, RA
kidwai Road, next to Uganda
petrol pump, Mumbai – 400 031
58. Shri. Bhaskar Reddy
24, Lettered Mantra
Sresta Natural Bioproducts Road
No. 12, Bajara hills, Hyderabad –
500 034 (A.P.), Mb - 9860204782
59. Green Grocers
28/2 Koregaon Park, Pune – 411
001
Ph. No. 020 – 26119654
60. Ion Exchange Enviro Farms
Ltd
Neeta Towers, Mumbai Pune
Highway, Dapodi, Pune Ph. 020 –
7146108
website :- www.inonenviro.com
61. Eternal Health & Organic
Foods Pvt. Ltd.,
B/2, Rustom Baug S.S.Marg,
Byculla, Mumbai
Tel no. 022 – 56200541,
23748557
62. Rozana Foods Pvt Ltd
3, Dalmia Building, T.H. Kataria
Marg Matunga (W), Mumbai
Tel No. 022 – 24377470,
24210615

63. Dosti Organics
Arya Sopa Premises, 16, Hansaraj
Lane, Byculla (E), Mumbai
Tel No. 022 – 20531426,
20531427

64. Amit Green Acre
5th Floor, Lotus House, New
Marine Lines, Mumbai – 400 020
Tel 022 – 56315801, 56315823
web:- www.amitgroup.com

65. Nishtha Organic foods
23, Narmada Complex, Railway
Station Road, Panvel, Mumbai
Tel No. 022 – 22018195,
Mb. 9322829805

Organic Vegetables Available
From :-

66. Shri. Jaywant Patil
(for organic vegetable),
Mb. 9960688432
Email :- jay.avcoe@gmail.com

Shri. Tanmay Joshi
(for organic vegetable)
Mb. 8087502186
Email :- tanmay_sj@yahoo.com

67. Shri. Sanjay
Greenfields Integral Health Centre
Organic Foodstores, Book & Gift
shop” Garden Centre, Army Navy
Building, Rear Entrance, David
Sasoon Library Marg Opposite
city , civil court Post office
Kalaghoda, Mumbai – 400 001
Mob – 9892000857
Email:- trends87@gmail.com

68. K.Gowtham Chakravarty
12-2-826 A/23/2, LIC colony,
Mehdipatnam Hyderabad 500028
Email :- kgowtham@yahoo.com
Mob-966200784

69. Dr. M. Vijay Antony
Seahore Technologist,
Res. H.35, Anna Nagar (TNHB)
3rd shop Trichy - 620026(TN)
0091-9442035591
Email:- funantony@yahoo.com
WWW.shtechnologist@gmail.com

70. Asha & Prashant Mulay
12, Wheaton place, Glen,
Waitakare, Auckland-0602, New
Zealand
Tel :- 64-09-8182184, 8182186 (f)
Mob – 64-0211509701, 98182184
Email :- mukunda.ihor.co.in

71. Global Research & Education
Foundation
Nidarg Bhandar, Madhu Malati,
Market first floor, Sarada circle,
Nashik – 422 001
Ph. No. 0253/2503395

Chairman , Shri. Shivaji
Wamanrao Gorade
Mob – 9423175348
Vice- Chairman ,
Shri. Sahebrao Malji Kshrirsagar
Mob – 9423175347

72.Vinita Mathur
Health food shop,South Mumbai
Pdder Road, South Mumbai
Ph.No. 022/23524122

73. Jayant Gupta / Sujata Gupta
Director, Shri. Laxmi, Shri Laxmi
Products Ltd.
Mob - 9582890118
Vice- President, International
Marketing Shri. Laxshmi Cotsyn
Ltd, C-40, Sector-57,
NOIDA-201 301
Dist. Gautam Budhnagar (UP)
Tel:- 120-4722700
Tel fax:- 91-120-4722722

Mob – 9910445515, 9582890111,

Email:-

jayantgupta@shrilakshimi.in

sujata@shrilaxmi.in

74. Swastik Analytical Lab

51/1, Issaji Shreet Vadgadi-

Mumbai-400 003

Ph. No. 022/23438087, 23420608

७५. श्रीमती. वसुधाताई सरदार

सेंद्रिय शेतकरी बचत गट नवनिर्माण न्यास ,

मु.पो. पारगाव,(शालू मालू), ता. दौंड,

जि. पुणे -४१२२९९३, मो. ९०११०३४१९५०

Email :- sendriyasheti@gmail.com

७६. प्रो. सचिन नलावडे

Food Technologist(B.Tech.

MBA)

भगवंत अँग्रो फूडस १३९४ए लोणी काळभोर,

पुणे

मो. ९४२२५०९३७७, ९४२२३४१०२०

भगवंत अँग्रो फूडस , १३९४ लोणीकाळभोर

पुणे

77. Shri. Uday Dhakan

Sattvic Organic & Natural Shop

No. 7, Tilak road, near food shop,

Ghatkopar (East),

Mumbai – 400 077

Tel No. :- 020/21021088

Email :- sattvicorganics.com

78. Ashwin Paranjpe

Gomukh Centre For Rural

Sustainable, c/o Gomukh Trust,

Durga , 19/2, Ganjote Path opp.

Kamla Nehru Park, Erandwana,

Pune – 411 004

Mb – 9922009750

७९. शिला शेलार वाधवानी

स्वास्थ्य वर्ल्ड, शॉप नं. १३, कोकणे इस्टेट

लेन, शिवार गार्डनसमोर, पिंपळे सौदागर,

जगताप डेअरी चौक, पुणे- ४११ ०२७

फोन नं. ०२०/२७०६२६५ , मो. ९९२१००८०७८

Email :- info@swasthyaworld.com

80. Sanjay P. Pandhare

Director Health Harvest Bio Foods

10, Yashwant Nagar, Opp. Bank
of Baroda, Range Hills Road,
Shivajinagar- 411 107

Ph.No. 020/25560040

Mb – 8055577222 , 9422314045

81. Shri. Abhay Mutalikdesai

Organic Food Club

Yamakanmardi – 591245

Dist.Belgaum. Karnataka State

Resi :- 203, Shukrawar Peth,

Tilakwadi, Belgaum – 590006

Ph .No. 0831/2465027

Mb. No. 9448191027,9900775633

Email :-

homa.farming@rediffmail.com

82. Eco Farms

Sagar tech Plaza Andheri Kurla
Road Sakinaka

Ph.No. 022/28504434

83. Kavitha Mukhi

Conscious Food Mumbai

Ph. No. 022/66548604/05 ,
2451344

Email :- info@consciousfood.com

84. Shri. Manoj Patil / Yogesh

Mahajan , Vanshri Foods

Savata Nisarg Farm. At. Gondur,

Tal. Dist. Dhule (M.S)

Office :- Shubham Awala House,

Panchavati Plaza, Agra road,

Deopur, Dhule

Mb :- 9423835454, 9326823008

85. Ritu

Vdhanya Organic Shp, Andheri,

Mumbai, Mb.No. 9920418027

86. Venkat It Engeenier & Farmers

Email :- venkat66@gmail.com

87. ASAL

The Organic food & Natural Products Stores

Tejal Society, Fatehnagar Bus Stop, Paldi, Ahmedabad- 380007

Ph.No. 91-79-2662,20,21/22

Email :- asalworld@yahoo.co.in

८८. ग्लोबल ग्रीन अँग्रीकल्चरल सोसायटी फॉर मल्टीपरपज

डेव्हलपमेंट कोल्हापूर व हिंदूस्थान बायो प्रोडक्टस प्रा.लि. कोल्हापूर

२० ख / १६ ए / ३ क / पाटणकर कॉलनी, पर्ल हॉटेल, न्यु शाहूपुरी, कोल्हापूर - ४१ ६००१

फोन नं. ०२३१/२६६६७०० , मो. ९४२३०४१६००

Email :- hindustanhba@gmail.com

89. Pradyumna Agrahari

Sr. Manager

Field Fresh Foods Pvt. Ltd (Bharti Enterprise, Office No. 77, opp.

Ramwadi, Police Chowki,

Kalyaninagar, Pune – 411 006

Ph.No. 020/26684973 , 26684988

Mb . No. 9970164759

Email

:-

pradyumna.agrahari@fieldfreshfoods.in

www :- fieldfreshfoods.in

90. ISSAC ALEXANDER

PRASHANTI APARTMENTS

602, NORTH, WEST AVENUE,

SANTACRUZ

(WEST)

MUMBAI – 400 054

MB :- 9769995322

Email

:-

issac.alexander@gmail.com

91. KEYNOTE

M.J. Chairman

Keynote corporate Services Ltd.

4th floor Balmer Lawrie Aldg

5, J.N. Heredia Marg

Ballard Estate , Mumbai – 400 001

Ph.No. 22694324/25

Email :- charian@keynoteindia.net

92. Shree Samrudhi

Farming Pvt.Ltd

Regd .off Sonar Galli

Aadwa bazar, Chalisgaon, Dist.

Chalisgaon

Email :-

samrudhifarming@yahoo.com

Mb :- 9822340564 , 9850644168

93.Shri. Dyaneshwar Gul Udyaoog

Sangvi (J), Tal. Nilanga

Dist. Latur

Mb – 9421372539, 985071145

Ph.No. 02384-244736

९४.श्री. गिरीश शहा

किसान शक्ती कृषि विज्ञान मंडळ, गुंजोटी ,

ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद

Email :- kskvmg@yahoo.co.in

kisan_shakti@yahoo.co.in

९९.श्री. वसंतराव पाटील

सेंट्रिय शेतीमाल व शेती निविष्ठा विक्री केंद्र

नवीन बस स्टँड जवळ, ता. नांदुरा,

जि. बुलढाणा

मो. ९४२१४७२३४०

धन्यवाद